

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GAMLE PRÆSTEGAARDE

TEKST AF H. ZANGENBERG
TEGNINGER AF HAKON SPLIID

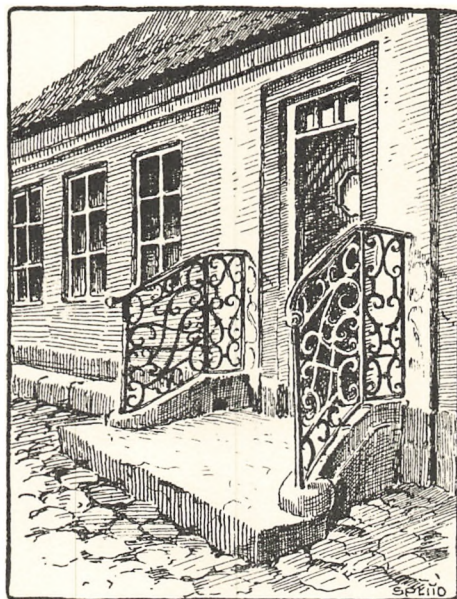
ASCHEHOUG DANSK FORLAG. KØBENHAVN MCMXXXII

GAMLE PRÆSTEGAARDE

GAMLE PRÆSTEGAARDE

TEKST: H. ZANGENBERG

TEGNINGER: HAKON SPLIID

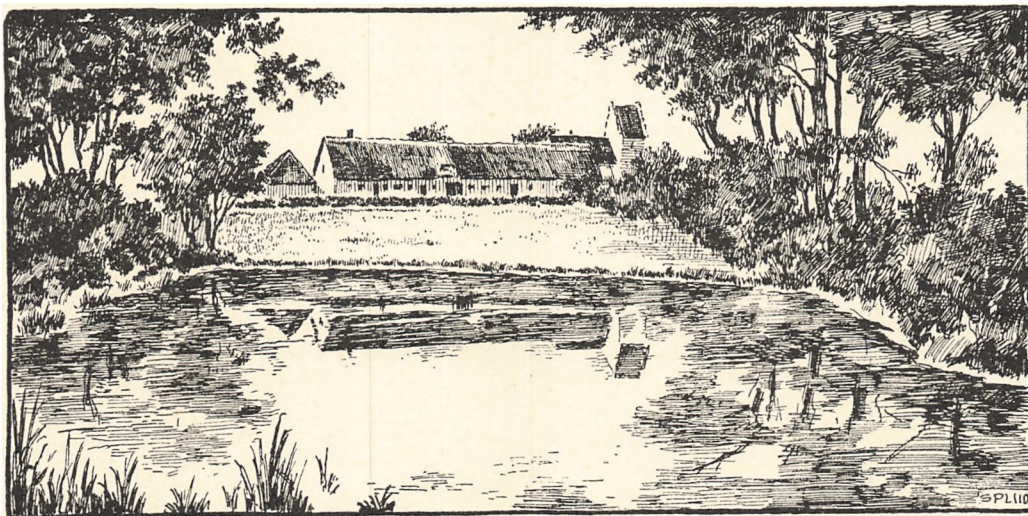
H. ASCHEHOUG DANSK FORLAG

KØBENHAVN MCMXXXII

COPYRIGHT BY
ASCHEHOUG DANSK FORLAG

CLICHÉER
DIETRICH & FABERS EFTF.

BOGTRYK
J. JØRGENSEN & CO.

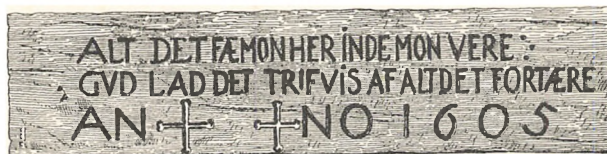

SØNDER ASMINDERUP PRÆSTEGAARD, HOLBÆK AMT, MERLØSE HERRED

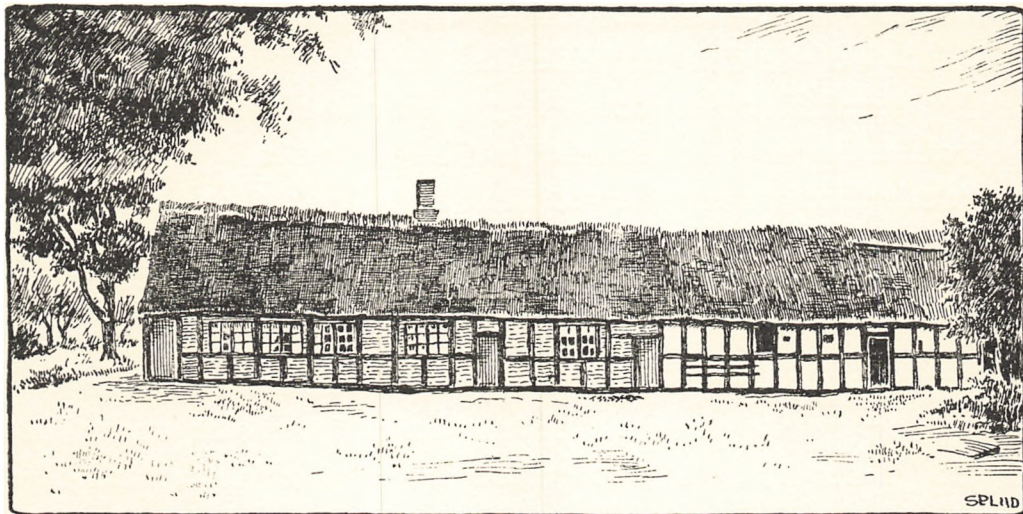
BILLEDFORTEGNELSE

FREDERIKSBORG AMT	Pag.	Sørbymagle Præstegaard, Vester	Pag.
Blistrup Præstegaard, Holbo Herred . . .	25	Flakkebjerg Herred	49
Stenløse Præstegaard, Ølstykke Herred .	27	PRÆSTØ AMT	
Farum Præstegaard, Ølstykke Herred . . .	29	Spjellerup Præstegaard, Faxe Herred . . .	51
KØBENHAVNS AMT		Ulse Præstegaard, Faxe Herred	53
Taarnby Præstegaard, Sokkelund Herred	31	Udby Præstegaard, Baarse Herred	55
Taarnby Præstegaard, Sokkelund Herred		Hjertebjerg Præstegaard, Mønbo Herred .	57
Titelblad		BORNHOLM AMT	
Hvalsø Præstegaard, Voldborg Herred . .	33	Nylarsker Præstegaard, Vester Herred . .	59
Greve Præstegaard, Tune Herred	35	Aakirkeby Præstegaard, Sønder Herred .	61
Sengeløse Præstegaard, Smørum Herred	23	Gudhjem Præstegaard, i Dalen, Øster	
HOLBÆK AMT		Herred	63
Sønder Asminderup Præstegaard, Merløse		MARIBO AMT	
Herred	5	Skovlænge Præstegaard, Laaland Sønder	
Svallerup Præstegaard, Arts Herred	37	Herred	65
Hjembæk Præstegaard, Tudse Herred . .	39	Fuglse Præstegaard, Fuglse Herred	67
Vallekilde Præstegaard, Ods Herred	41	Karleby Præstegaard, Falster Sønder Herred	69
Besser Præstegaard, Samsø	43	Moseby Præstegaard, Falster Sønder Herred	71
SORØ AMT		Sønder Kirkeby Præstegaard, Falster	
Lynge Præstegaard, Alsted Herred	45	Sønder Herred Omslagets Bagside	
Munkebjergby Præstegaard, Alsted Herred	47		

ODENSE AMT	Pag.	AARHUS AMT	Pag.
Stenløse Præstegaard, Odense Herred ..	73	Vitten Præstegaard, Sabro Herred.....	123
Rønninge Præstegaard, Aasum Herred .	75	Beder Præstegaard, Ning Herred	125
Tarup Præstegaard, Odense Herred.....	77	Torrild Præstegaard, Hads Herred	127
Fjellerup Præstegaard, Vends Herred...	79		
Skydebjerg Præstegaard, Baag Herred ..	81	VEJLE AMT	
SVENDBORG AMT		Glud Præstegaard, Bjerre Herred	129
Ollerup Præstegaard, Sunds Herred	83	Paaby Præstegaard, Brusk Herred.....	131
Ollerup Præsteenkesæde, Sunds Herred	85		
Drejø Præstegaard, Sunds Herred.....	87	RINGKØBING AMT	
Jorløse Præstegaard, Salling Herred....	89	Borbjerg Holmgaard Præstegaard, Hjerm	
HJØRRING AMT		Herred	133
Tversted Præstegaard, Horns Herred ..	91	Sal Præstegaard, Ginding Herred	135
Sindal Præstegaard, Vennebjerg Herred	93	Dejbjerg Præstegaard, Bølling Herred ..	137
Sindal Præstegaard, Vennebjerg Herred	95		
THISTED AMT		RIBE AMT	
Ræhr Præstegaard, Hillerslev Herred...	97	Hjarup Præstegaard, Anst Herred.....	139
Karby Præstegaard, Morsø Sønder Herred	99	Darum Præstegaard, Gørding Herred ..	141
AALBORG AMT		HADERSLEV AMT	
Ellishøj Præstegaard, Hornum Herred..	101	Vonsbæk Præstegaard, Haderslev Herred	143
VIBORG AMT		Vonsbæk Præstegaard, Haderslev Herred	145
Roslev Præstegaard, Harre Herred	103		
Vorning Præstegaard, Sønderlyng Herred	105	TØNDER AMT	
Bjerring Præstegaard, Middelsom Herred	107	Randerup Præstegaard, Lø Herred	147
Vester Velling Præstegaard, Middelsom		Hostrup Præstegaard, Slogs Herred	149
Herred	109		
Grønbæk Præstegaard, Lysgaard Herred	111	AABENRAA AMT	
Njær Præstegaard, Hovlbjerg Herred...	113	Øster-Løgum Præstegaard, Sønder-Rang-	
RANDERS AMT		strup Herred	151
Værum Præstegaard, Galten Herred...	6	Bov Præstegaard, Lundtofte Herred	153
Voldum Præstegaard, Galten Herred...	7		
Vejlby Præstegaard, Sønder Herred...	115	SØNDERBORG AMT	
Feldballe Præstegaard, Sønder Herred..	117	Dybbøl Præstegaard, Nybøl Herred....	155
Feldballe Præstegaard, Sønder Herred..	119	Notmark Præstegaard, Als Sønder-Herred	157
Vistoft Præstegaard, Mols Herred.....	121	Guderup, Kapellanbolig, Als Nørre-	
		Herred	159

RANDERS AMT, VÆRUM PRÆSTEGAARD, GALTEN HERRED
DØROVERLIGGER

VOLDUM PRÆSTEGAARD, RANDERS AMT, GALTEN HERRED

„Ingen Landsbye Præst maa sig udi Kjøbsteden nedfette,
Mens sig hos sin Betroede Menighed opholde“.

Christian den 4des Reces af 1643.

I vore gamle Landsbyer var Præstegaarden gerne den anseligste Bygning næst efter Kirken. Dens Plads i Landsbyen var som oftest i Kirkens umiddelbare Nærhed, ja undertiden saa nær, at enten dens Have eller en af dens Længer laa i Kirkegaardsskellet, og det var vel ikke sjældent, at endog Beboelselængens Vinduer vendte ind mod Kirkegaarden, og man maa maaske heri se en vis Bestræbelse for at understrege Samhørigheden med den »højttar-nede Kirke og den ydmyge Præstebolig«, som baade Steen Blicher og Chr. Winther udtrykker sig.

Den »ydmyge« Præstebolig skulde imidlertid nok gøre sig gældende, og ved dens Størrelse, undertiden ogsaa ved dens Ydre, hævede den sig over Landsbyens almindelige Bondegaarde, uden

at den dog derved væsentlig fraveg den Byggeskik, som fra gammel Tid prægede den paagældende Egn's Bondebygninger. Almuens Byggeskik blev blot forædlet og videre udviklet i Præstegaarden, undertiden isprængt Enkeltheder fra Købstædernes Bygningskultur, og Præstegaardene kom derved til at høre til det værdifuldeste, vi har haft af borgerlig Bygningskunst paa Landet.

I det Indre, navnlig i Indretningen af Beboelsen, kunde der derimod være en meget stor Forskel paa Præste- og Bondegaarden. Rummene i Præstegaardene var ikke saa sjældent baade flere og større, og Præstegaardens Beboelselænge indeholdt undertiden en Bolig, der ikke stod tilbage for den mindre Herregaard eller for Proprietærgaarden. Andre Steder var der dog oprindeligt ikke nogen synderlig Forskel paa Præste- og Bondeboligen, men gennem Tiderne blev den gamle Indretning af Stuer og Kamre helt eller delvis ændret ved Tilbygning eller anden Udvidelse, hvorved det meste af Slægtskabet med Bondegaarden forsvandt fra Præstegaardens Indre.

Aarsagen til Ligheden i baade det Ydre og det Indre mellem Præstegaard og Bondegaard maa sikkert ikke alene søges i, at begge Gaardes Funktion var den samme, nemlig den at tjene baade som Bolig og Avlsgaard, men ogsaa deri at Præstegaarden synes at have haft sin Oprindelse af Bondegaarden. Selv om vi kun ved saare lidt om Præstegaardenes ældre Historie, saa er det dog sikkert, at Præstegaarden har eksisteret i Landsbyerne fra gammel Tid. Saaledes siges der i Kirkeordinansen, som blev udstedt i 1539, altsaa lige efter Reformationen, at Bonden skal give Tiende og Præsten have Tredjeparten. »Desligeste skal hver Sognepræst beholde sin Præstegaard med al sin Rettighed og rette Tilliggelse, som der af Arilds Tid tilligget haver. Og hvad der med Uret frakommen er uden Dom og Ret, det skal komme dertil igen med Rette« . . .

Der kunde ogsaa høre mere end én Præstegaard til et Sognekald, hvad der f. Eks. ses af Ribeartiklerne fra 1542, som var en Fuldstændiggørelse af Kirkeordinansen, og hvor det i 6te Artikel hedder: »Sammeledes have vi nu bevilget og samtykt, at hvor en Sognepræst haver tvende Præstegaarde, da skal Præsten bo udi den ene og der nyde fri Oldengæld til sine egne Svin og fri Ildebrand, om der er saa megen Skov til Gaarden. Og af den anden Gaard skal han mue opbære og nyde alle Frugt og Landgild«. Der sigtes her til »Anneksgaardene«, som var tiendefri Præste- eller Bondegaarde, der laa i Sogne, som blev annekterede til et andet Sogn, men da Præsterne ikke selv beboede dem, kan de vel ikke anses som egentlige Præstegaarde, selv om de maaske tidligere havde været det, og i Nødsfald kunde bruges som saadanne.

Det er altsaa givet, at Præstegaardene har eksisteret længe forud for Reformationen, og at der i nogle Egne har været flere, der ikke brugtes som Præstebolig. I andre Egne derimod synes der at have været for faa Præstegaarde eller maaske Ulyst til at bo i dem, hvad der f. Eks. fremgaar af, at Præsterne i de Sogne, der tilhørte Sorø Kloster, i den første Tid efter Reformationen ikke havde Bolig i hver sin Præstegaard, men allesammen boede i Klosteret, hvor de havde deres Værelse og Underhold. Dette var sikkert en Rest af Forholdene fra gamle Dage, et Forhold der vedblev at bestaa et langt Stykke frem i Tiden, indtil Christian den 4de ved sin Reces bestemte at Landsbypræsten skulde bo i Landsbyen, og tilføjer: »Er icke anden Præstegaard da skal den gaard som til Præsten eller Kircken sin Rettighed giffuer, dertil brugis, er der paa Bonde Boendis, da giffues hannem sin Feste igien, oc nyde Præsten selff Gaarden til sin ophold«. Heraf ses det, at der endnu i den første Halvdel af det 17. Aarhundrede kunde være

Mangel paa Præstegaarde, og at Præsten i saa Fald maatte tage til Takke med en almindelig Fæste-Bondegaard, som kunde være tilslagt Kaldet eller Kirken, og i disse Tilfælde er Præstegaarden altsaa udgaaet direkte af Bondegarden.

Som et Eksempel herpaa kan blandt flere andre nævnes Drejø Præstegaard, der tillige viser en Præstegaardsudvikling, som ogsaa kendes fra andre Egne af Landet. Præsten beboede straks efter Kaldets Oprettelse i 1555 et lille Hus, som blev ham anvist af Bymændene, og som senere blev udvidet med nogle Huse, bygget af Præsten selv. I 1664 blev denne Bolig dog den daværende Præst Christen Henricsøn for trang, hvorfor han for 40 Slettedaler købte Grunden til og de halve af Bygningerne i Peder Clausøns Gaard, nemlig: »Kaarsstuen (Beboelseshuset), fodladen som staar mitt i Gaarden och det østre husz med alt sit tilbehør«... »dog loftet og vinduverne isærdelis at betalle«. Denne halve Bondegaard tjente da som Præstebolig indtil den i 1805 maatte vige for den nuværende (se Billedet Side 87) der, fraset Haven, ikke adskiller sig synderligt fra Øens øvrige Bøndergaarde.

Som et særligt grelt Eksempel paa Præstegaardsmangel i Tiden efter Reformationen kan nævnes, at Præsten Laurids Nielsen i Sandager paa Fyn i nogle Aar maatte bo i en Svinesti — ikke i overført Betydning — fordi ingen anden Huslejlighed var at opdrive. Og selv om der fandtes Præstegaarde til Kaldene, saa var mange af dem i en saadan Forfatning, at de afgav en yderst ringe Bolig, der maatte udbedres eller ombygges for at blive brugbar. Enkelte Præster deltog endog selv i Arbejdet med Bygningernes Istandsættelse, saaledes takkede Præsten Kristen Madsen Nørskov i Taagerup paa Lolland omkring Midten af det 16. Aarhundrede selv sine Huse, men ogsaa Præstekonen kunde tage fat, som f. Eks. i Værum

Præstegaard i Jylland, hvor en Præstekone i Midten af det 17. Aarhundrede selv brolagde Gaardspladsen. Men Præsternes Interesse for Byggeriet kunde ogsaa give sig Udslag i Indførelsen af helt nye Byggeemner. Omkring 1670 var Præsten Jørgen Boysen i Bevtoft i Haderslev Amt vistnok den første, som paa denne Egn begyndte at brænde Mursten, og da Bønderne fulgte hans Eksempel, fordi det kneb med Egetømmer til Fornyse af Bindingsværket, foregik der i Løbet af 80—90 Aar en fuldkommen Ændring af Byggemaaden fra Bindingsværk til Grundmur, en Byggemaade, som siden hen trængte videre Nord paa samt op langs Jyllands Vestkyst, og som ogsaa viste sig i Præstegaardene paa disse Kanter.

I Løbet af det 17. Aarhundrede synes Præstegaardsbygningerne især at have været meget forfaldne, og man ser Gang paa Gang, hvorledes Præsterne maa overtage deres Bygninger i en saadan Forfatning, at de hænger paa Støtter og synes at maatte falde ned ved den første Storm, som maatte melde sig, hvilket da ogsaa skete flere Steder. Præsterne fik saaledes store Bekostninger paa disse Bygninger, som det blev paaført dem at vedligeholde — og at købe, om de ønskede det, og dette kom til at gælde alle Landets Præstegaarde. Det blev nemlig bestemt i 4de Artikel i Gejstlighedens Privilegier af 1661: . . . »at enhver Præst sig maa tilforhandle den Præstegaards Bygning, som han bor udi, og derom med Vores (Kongens) dertil deputerede at akkordere. Og skal hans Successor (Efterfølger) udi Kaldet betale hans Arvinger samme Bygning og dets Forbedring efter to næste Præsters og to bedste Sognemænd deres Vurdering, dog saa at Vurderingen sig ikke strækker over 500 Slettedaler«. Ved en Forordning af 19. Januar 1664 fastsattes Betalingen til 100 Rigsdaler for hver Gaard, og hvis Købet ikke var sket, skulde der betales 6 Rd. i aarlig Rente fra Juni Termin

1663. Pengene skulde betales til de Fattiges Direktører i København, hvem Kronen var blevet en anselig Sum skyldig for Laan af Børnehusets og de fattiges Kapitaler, og der fastsattes skarpe Bestemmelser om Vedligeholdelse og Erstatning for Bygfældighed. Ved disse Bestemmelser blev de fleste Præstegaarde købt af Præsterne i det 17. Aarhundredes sidste Halvdel, men ved Købet erhvervedes kun Ret til at besidde Gaarden, og ikke nogen egentlig Ejendomsret. Til Gengæld kunde Præstens Bo faa den Betaling for Gaarden, som Eftermanden efter Vurdering skulde give for at overtage den, og saaledes opstod den Indløsningssum, der siden fulgte Præsteembederne og som i 1792 bestemtes til 500 Rigsdaler for en vel vedligeholdt Præstegaard.

Om de ældre Præstegaardes Udseende ved man saare lidt, og det er kun faa Bygninger fra det 17. Aarhundrede, som endnu er levnet os, og som giver et vist Begreb om Datidens Præstegaarde, men dette er ganske vist et andet, end det Indtryk som den franske Rejsende Charles d'Ogier havde faaet ved en Rejse, som han foretog i 1634 i Sverige, idet han skrev i sin Dagbog, at Præstegaardene var meget lave og lignede udvendig et Gaase- eller Hønses hus. Dette hænger antagelig sammen med den sydsvenske Bygge maade, hvor Beboelseshuset kun havde yderst lave Tømmervægge, hvori intet Vindue var, idet dette var anbragt i Taget. Men selv om de danske Præstegaarde ikke i Udseendet lignede de her omtalte, saa var Forholdene dog ikke overalt de bedste med Hensyn til Gaardenes Bygninger, hvad der ses af Præsternes Indberetninger i 1690 til de saakaldte Stiftsbøger, som i mange Tilfælde giver ret gode Beskrivelser af Gaardene, og da der her undertiden tales om gamle Bygninger, er det vel sandsynligt, at flere af disse stammede fra det 16. Aarhundrede.

I Vendsyssel havde Vraa Præstegaard paa det Tidspunkt: »Et Ralingshus sønden i Gaarden (af Radelang, d. v. s. en Række af Fag, her i Beboelsen) med 3 smaa Kviste (Udbygninger med Gavle over), en sønden af, og 2 norden af, et lidet Hus midt i Gaarden; to Ladehuse, et vesten og et norden, og et lidet Hus ved Enden af Vesterladen; et Hus østen i Gaarden, et Huggehus tvært for Ralingen. En liden Skvatmølle (drives af en Skvat eller Skvæt Vand, deraf Navnet), som har været øde en Tidlang, men nu er færdet (istandsat); dermed kan males, naar det er Skudvand (stærk Vandstrøm), en Gang eller to om Aaret, men ikke fjerde Parten saa meget, som til Husens Ophold Behov gjøres« . . . Ogsaa i Flade Præstegaard ved Frederikshavn laa en saadan Vandmølle, hvorom Præsten J. Wang skriver: »Sønden for Humlehaven en saare liden Vandmølle, som jeg har kostet meget paa; thi jeg antog den moxen ruineret, hvoraf kan have ringe Nytte med 3—4 Tdr. Korns Malning om Foraaret og Efteraaret; Huset paa Møllen hører aleneste Gaarden til, men hverken Stene eller Indværket«. Samme Sted fandtes »et lidet Smeddehus« sønden i Gaarden, og et lignende paa 4 Fag hørte til Præstegaarden i Skyum i Thy. Naar dertil føjes »en liden Vejrmølle til Præstegaardens private Brug« i Jetsmark i Vendsyssel, saa er dermed nævnt nogle Bygninger, som vi ikke nutildags tænker os som Præstegaardsbygninger.

En anden Art af Bygninger, som nævnes i disse Indberetninger, er de saakaldte »Barfred«, som synes at have været Rejseherberger for Kongerne. Naar saadanne Bygninger fandtes ved Præstegaardene, var det maaske en Følge af, at der paa enkelte af disse Gaarde hvilede den Forpligtelse, at Præsterne skulde yde Herberge til Kongerne og deres Følge, naar disse var paa Rejse. Et af de ældste Vidnesbyrd om saadanne Barfred findes i et Tings-

vidne fra 1581, hvori omtales, at Ingstrup Sø (i Vendsyssel) var »Ejendel til Ingstrup Præstegaard til Hans Majestæts aabne Kælder og Gæsteherberg sammesteds«. I Jelling Præstegaard laa indtil 1673 et Hus »Høfdingsborg«, som stod indrettet til Kongen og dem, han førte med sig. Det var to Stokværk højt og havde Staldrum til 16 Heste og synes at have været befæstet ved Grave. Det er vel tvivlsomt, om andre Barfred har været befæstede, selv om dette ligger i selve Ordets Betydning. I Haverslev i Thy var det »et Hus kaldet Borgefred, 9 Bind«, hvorved maa forstaas et Bindingsværkshus paa 9 Fag, og i Volstrup i Vendsyssel bestod Præstegaarden i 1690 af 5 Huse »foruden det Hus Barfred, hvor Magister Henrik boede og nu lidet bruges efter Enkens Død«. Dette Barfred beskrives senere som »et gammelt, stort Skrammel Huus med Kælder under og Skorsteen samt 2 Stuer og et lidet Køkken«. Det stod »paa en meget høj Muur af store Kampesteene«. I Feldballe Præstegaard paa Djursland fandtes i 1927 indbygget et Hus i Nordlængen (se Billedet Side 119), der i 1690 tjente som Tørvehus og Rullestue. Under Bygningen er Kælder med ret svære Kampestensmure, og Bindingsværket er usædvanligt svært. Huset synes at stamme fra den første Halvdel af det 16. Aarhundrede, og dets Byggemaade gør det sandsynligt, at det oprindeligt har været et Barfred. I saa Fald er dette Hus det eneste bevarede Barfred i Nutiden.

Et lille Begreb om Indretningen af et saadant faar vi ved et Bygningssyn fra 1652 over Lunde Præstegaard Nord for Varde, hvori det hedder, at »i Barfred saa de (Synsmændene) Panel og Bænke, item en Fyrreskive (Bord af Fyr) formalet, nok 2 Senge, stod ibidem (sammesteds) et Stabel-Sengested med Himmel over, som stod opredt med Sengeklæder, og et lukket Sengested af

Panel, item et grønt Fyrreskab med Laas for« . . . o. s. v. Det var altsaa udstyret som Gæsteherberg, og ved dets mange Senge var det et udpræget Hvilested for trætte Rejsende. At det imidlertid ikke altid var Konger, som gæstede Præstegaardene, ses af Præsten M. Schyttes Indberetning i 1690 om Karby Præstegaard paa Mors (se Billedet Side 99), hvori han skriver: »Gaarden ligger noget fra Byen, for sig selv, paa en alfar Vej til Sundet, som ikke er langt derfra, for hver rejsendes, særlig for børløse Folks Gjæsteri, og derforuden i Fejdetider idelig overrumples . . . o. s. v.« Det var i det hele taget ikke sjældent, at Præsterne blev paatvunget Gæstfrihed, især naar de boede ved alfar Vej, og i den Anledning fik f. Eks. Præsterne i Pjedsted mellem Vejle og Fredericia tilstaaet Sognets Kirketiende, fordi Præstegaarden var blevet et almindeligt Standkvarter for Rejsende.

Antallet af Bygningerne i Præstegaardene og deres Art og Tilstand var naturligvis indbyrdes meget forskellige. I visse Egne bestod Præstegaardene af flere Bygninger end Bondegaardene, ja de kunde endog være delte i en Over- og en Nedergaard enten sammenbyggede eller adskilte i 2 trefløjede Anlæg, som stærkt leder Tanken hen paa Herregaarden med dens adskilte Borg- og Avls- gaard. Saadanne Anlæg kendes fra Dronninglund-, Øster Brøn- derslev- og Aasted-Sogne, alle i Vendsyssel, men de fandtes ogsaa andre Steder, som f. Eks. i Glud ved Horsens (se Billedet Side 129), der i Anlægget lignede Hovedgaarden Jensgaard i samme Sogn, og et lignende eksisterede endnu i 1790 i Kvislemark paa Sjælland. I Almindelighed var Præstegaardene vel firelængede, men ofte var Længerne ikke sammenbyggede, men helt eller delvis fritliggende, og kunde være sammensatte af flere Huse.

De enkelte Længer havde deres egne Benævnelser, og foruden

det allerede nævnte »Ralingshus« kaldtes Beboelsen saaledes nogle Steder »Vaaningshus«, andre Steder »Isterad« eller »Isterallingen« (af Ivisterad, d. v. s. den Rad eller Række af Fag, hvori man »vistedes«, opholdt sig), »Indhus« i Modsætning til Udhus, og »Ildsted« eller »Ildstadsradden«, samt »Ildishuset«, af hvilke de tre sidstnævnte udtrykte Længen med Ildstederne. I Kollerup i Thy udgjorde »Studerekammeret« den østre Længe i Gaarden, og i Haverslev var Skolen paa 8 Bind et af Præstegaardens 6 Huse. Som hørende til Beboelselængen nævnes i Aasted i Vendsyssel baade vester og øster Herbergshus, som sandsynligt dannede et trefløjet Anlæg sammen med Ralingen, og ved det østre fandtes »et lidet Hus til Slagtehus«. Af Udhuslængerne nævnes som særskilte Bygninger 1) »Laderadden« eller »Laden med Gulve og Lo«, 2) »Stald« (Hestestald) med Herberge til Folket (Karlene), og 3) »Fæhuuszradden« eller »Fæhuset« (til Køerne) eller »Kræ« og »Kohus«, og endelig kunde »Huset med Portrummet«, hvori oftest var Lader, udgøre en særlig Bygning.

I Modsætning til Præstegaardenes undertiden mange og ikke saa uanselige Bygninger staar Anneksgaardene. I Lyngby i Vendsyssel bestod Anneksgaarden af: »et Ralingshus, 5 Bind, en Lade, 4 Bind, et Fæhus med Stald udi er opsat af Jord« (d. v. s. ganske lave Vægge af Græstørv og derover et Lyng- eller Halmtag), det var alt, og i Thy, i Vang og i Thorup Sogn hedder det, at: »Annexgaarden har 2 Huse, et Ralingshus og en Lade med en liden Stald og et Jordhus i Enden«. Dette sidste var forøvrigt den almindelige Byggeskik for disse Egenes Bondegaarde, saa det er ikke saa mærkeligt at genfinde den i Præstens Anneksgaard. Endnu flere lignende Anneksgaarde findes omtalte i Indberetningerne fra 1690, ligesom de ogsaa nævner Steder, hvor Præ-

sterne beboede »en meget ringe Bondegaard«, ja endog maatte fæste en saadan for at skaffe sig en Bolig. Derimod omtales kun sjældent Længernes Indretning som f. Eks. i Ræhr Præstegaard i Thy (se Billedet af den yngre Gaard, Side 97), som »bestaar i 4 Huse, en Raling, hvorudi er en Vesterstue med Kælder under, en stor Stue, 2 Kvistkamre, et Stegers og behørig Bryggers; 2 smaa Læder, i Enden af den ene er afdelt et Skolekammer til Præstens Børn, i Enden af den anden er Stald og Staldkammer, et Vesterhus, derudi er Herbergs Hus, Vognskjul, Fæhus og Faaresti«. No-gen overdaadig Præstebolig har disse fire Stuer jo ikke været og endnu mindre var Boligen i Præstehuset i Dalen ved Gudhjem (se Side 63), opført i Tidsrummet 1692—1733 delvis af Skibstømmer som en enlænget Bygning, hvori Beboelsen, som havde smaa blyindfattede Ruder, var indrettet i 4 Fag, Resten var Udhusrum. Denne S sammensætning af Beboelse og Udhusrum i en Længe kendes ogsaa fra andre Egne, f. Eks i Voldum Præstegaard, Syd for Randers (se Side 7) og i Verninge paa Fyn, hvor endog en Hestestald var anbragt opad Præstens Studerekammer og et Gæsteværelse. Derefter fulgte en Havestue, en Forstue med et Soveværelse bagved, en Spisestue og et Køkken, og yderst et Bryggers med et indbygget Pigekammer og en Skorsten med vedliggende Bagerovn, bygget ud udenfor Gavlen under et aabent Ovnhus, ligesom i Stenløse Præstegaard (se Billedet Side 73). En senere Tilbygning mod Haven udvidede Beboelsen med et Par Sovekamre og nogle Økonomirum.

I Brandstrup i Vindum, sydøst for Viborg, fandtes en lignende Bolig, og her var Beboelsen ligeledes udvidet med en senere tilbygget »Kvist« eller et Korshus (lignende Tilbygninger ses Side 27 og 75), hvori var et Sovekammer og Præstens

Studerekammer eller »Museum«, som det bl. a. kaldes i en gammel Skolebog »Orbis pictus« fra 1658. Forskelligheden i Rum og Indretning skyldes sikkert, at Præsterne Tid efter anden har indrettet sig efter Formue og Lejlighed, som f. Eks. Præsten Erik Kristensen Humble, der utvivlsomt var forud for sin Tid, da han i 1645 lod opbygge sit Læsekammer med Skorsten, tegllagde det, og senere lod »gjøre en liden Kælder derhos mod Norden; er svalt til Øl, 3 eller 4 Tønder, om Sommeren at sidde og studere, eller og, om Konen (paa Grund af Barselseng) driver dig ud engang«.

I nogle ældre Præstegaarde synes undertiden at have været følgende Stuehusindretning, som dog næppe var almindelig udbredt: »Langs den største Del af Stuehusets Længde ind mod Gaarden fandtes en lang Gang med Døre ind til Stuerne. For Gangens ene Ende laa Have eller »Storstuen«, tværs over hele Huset med et Par vedliggende Gæstekamre, og Dagligstuen var undertiden ogsaa Sengekammer, som f. Eks. i Vesterhæsinge paa Fyn, hvor et Skifte i 1696 oplyser, at: »Dagligstuen er baade Sovekammer og Studerekammer; men Præsten har dog sit eget Arbejdsbord med Bogskab under, et andet grønt Egeskab har han fælles med sin Kone. I den jernbundne Kiste har Konen forvaret sit eget Linned og Børnenes Tøj. Den udgravede (udskaarne) Egetræs Seng er for Præsten og hans Kone, Slagbænken for de mindre Børn«. De to Rum Dagligstue og Storstue kaldtes i 1585 i Kerte paa Fyn »den lille Skorstensstue« og »den store Adelstue«; andre Steder kaldtes de »Vester og Østerstue«, især i Nordjylland. Storstuen kunde være udstyret med Himmelseng og Dragkiste, Bord og Bænke, samt op til 17—18 Stole. Af de undertiden ret mange Rum i Beboelseslængerne kan endvidere nævnes Korsstuen eller Nørstuen

(i en Udbygning paa Stuehuset), den liden Stue, Nystuen, Ammestuen og Folkestuen, der undertiden havde Alkove-senge til Pigerne. Desuden fandtes forskellige Kamre til Brug for Husholdningen. Præstens Bohave var i sin Helhed ikke meget forskelligt fra Almuens, men som Undtagelser maa dog nævnes: Udskaarne Himmelsenge, Taburetter, forgyldte Stole og Spejle, »Skrivekontor«, og i 1737 en saa sjælden Ting som et »Klaver« (i Østerhæsinge Præstegaard paa Fyn). Præsterne Bøger var i ældre Tid som oftest kun af »liden tal og ringe værdi«, som nogle af Skifterne meddeler, derimod kunde der af og til mellem Løsøret findes Guld-, Sølv- og Tinsager af ret høj Værd. Husholdningsredskaberne var som Bondens; der slagtedes, bryggedes og bagtes i Præstegaarden som andetsteds paa Landet, ja fremstilledes ogsaa Brændevin, hvad der f. Eks. ses af det Brændevinstøj til 9 Daler og 3 Mark, som i 1665 fandtes i en himmerlandsk Præstegaard.

Til Husholdningen fik Præstegaardsbeboerne sit Forbrug af Urter og Kaal, Humle til Brygning og Frugt m. m. af Haverne, hvoraf der i 1690 fandtes forskellige, enten med nyere indpodede, eller med faa »gemene og gamle Frugttræer«, omgivne af Stengærder. Endvidere fandtes Kaalhaver indelukket med Digetørv, Humlehaver og Urtehaver, og selv om Præstegaardenes Haver maaske oprindeligt er udgaaet fra samme beskedne Begyndelse som Bondehaverne, saa har de dog gennemgaaet en saadan Udvikling gennem Tiderne, at flere af dem er blevet de skønneste Anlæg og Parker, som f. Eks. i Moseby og Karleby paa Falster, samt Astrup, Syd for Aarhus, som alle synes at være blevet anlagte af Præsterne i Slutningen af det 18. Aarhundrede.

I Præstegaardsbygningerne kunde ikke saa sjældent være flere Boliger, idet der nogle Steder var indrettet et Enkesæde eller en

Kapellanbolig i Stuelængen eller en anden af Længerne, men der kunde dog ogsaa findes særlige Bygninger andetsteds i Byen for disse Boliger (se Billederne Side 85 og 159). Da Præsterne efterhaanden overlod Avlsbruget til en Forpagter, blev dennes Bolig i Præstegaarden ofte en Nødvendighed, og saadanne Boliger synes at være indrettede i Slutningen af det 18. Aarhundrede og senere. De yngre Præstegaarde var vistnok ikke sjældent mere stort anlagte end de ældre Gaarde, men i adskillige Tilfælde kunde de dog ikke maale sig med de ældre Bygninger, der i Anvendelse af svært og rigeligt Egetømmer til Bindingsværket gerne overgik dem, der opførtes i det 18. Aarhundrede og senere. Men den gamle Tradition: Samhørigheden i det Ydre med Bondegaarden blev overholdt, naar da ikke Materialeangel tvang til Ændring af den nedarvede Byggeskik, hvorved Grundmuren vandt Indpas. Langs den jyske Østkyst og paa Fyn findes saaledes, ligesom i Bondegaardene, Landets mest udviklede og skønneste Bindingsværk, hvis Stolper er malede eller tjærede, og de lerklinede Tavler kalkfarvede og hvidtede, hvad der yderligere understreger Tømmerrigdommen. Tavlene mellem Stolperne kunde ogsaa være udmurede med brændte Teglsten, men sjældent var Murværket synligt som i Notmark paa Als (se Side 157), det var i Regelen skjult under Hvidtekalken. Hist og her var Tavlene, efter ældre Tiders og visse Egnes Byggeskik, helt udfyldte med vandret liggende Planker »Bulfjæle« som f. Eks. Præstegaarden i Vonsbæk (se Side 145), men undertiden var det blot de underste Tavler, der havde Bulfjæle.

I Nord- og Nordvestjylland, hvor Bygningerne var ringe og daarligt byggede »saasom her er knap Tid for Bygningstømmer, og kan endda intet andet bekommes end ond Gran og det ringeste Fyr«, skjultes det yderst beskedne Bindingsværk, — ligesom paa

Sjælland —, under Hvidtekalken, ganske som i Bondegaardene sammesteds. Bondegaardenes ældgamle Konstruktioner genfandttes ogsaa i Præstegaardene, f. Eks. de lave og smalle Sidebygninger langs Længerne, de saakaldte »Udskud«, i Thys og Vendsyssels Præstegaarde, og »Sulerner«, som var en Række høje Støtter, opstillede i Bygningernes Midte, og som naaede fra Grunden og op under Tagrygningen, hvor de bar en »Rygaas«, hvorpaa Taget hvilede (se Side 81). De fandtes i flere Præstegaarde paa Vestfyn og i Salling, sidstnævnte Sted f. Eks. i Præstegaarden i Brøndum, der i 1690 bestod af 4 Sulehuse: Isæthuset (Isæde, d. v. s. Beboelse), Fæhuset i Øst, Stald og Tørvehus i Vest og Laden i Syd. Ligeledes kunde Præstegaardene i 1690, ligesom Bøndergaardene, være skorstensløse og have »Lyre«, d. v. s. en Aabning i Taget, hvorigennem Røgen fra det aabne Ildsted kunde trække ud. Saaledes var det i hvert Fald Tilfældet med Præstegaarde i det østlige Fjends Herred i det 17. Aarhundrede.

Paa Præstegaardsbygningerne saas ofte Inskriptioner (se Side 6, 67 og 79), og blandt mange andre skal her nævnes følgende fra Ollerup Præstegaard paa Fyn (Side 83):

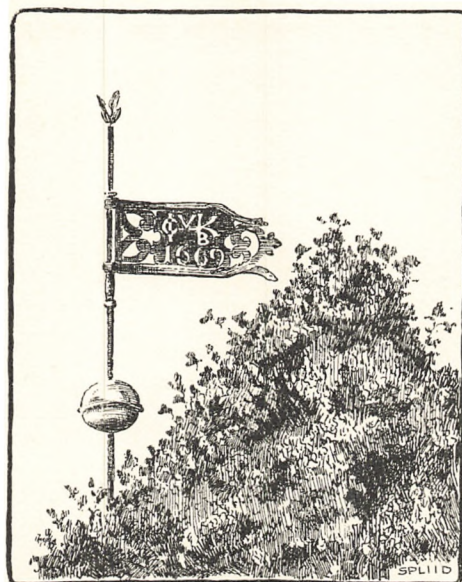
Hr. Thomas Bredsdorff mig af Grunden lod opbygge
 da forrig Stuehus ej længer kunde staae
 Gid Præster maa i mig boe roelig og trygge,
 indtil af Ælde jeg omsider skal forgaae.

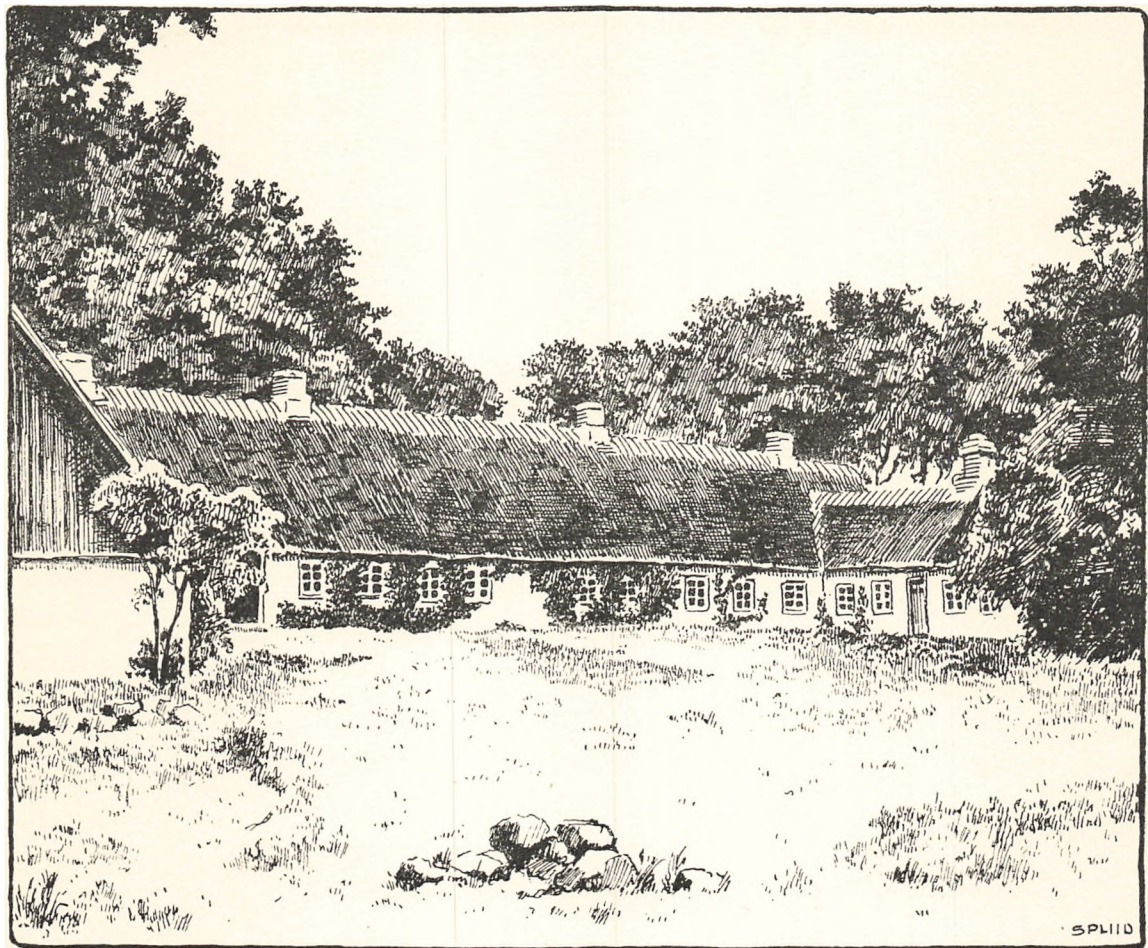
Heri forudsiges altsaa Gaardens Fald paa Grund af Ælde. Men for mange Præstegaarde har dog ikke Alderen og dermed følgende Skrøbelighed alene været den afgørende Grund til Bygningernes Fald, den maa ogsaa søges i vort Aarhundredes Omlægning af de gamle Præstegaardsforhold, især i Adskillelsen af Agerbruget og Præstegeringen, eller i Landbrugets Nedsættelse til det minimale. Derved blev

Avlsbygningerne for store og Beboelselængen ligeledes, fordi Landbruget ikke kunde give det nødvendige Tillæg til Lønningen, saa der kunde holdes Liv i den gamle og undertiden ret vidtløftige Bolig.

De sidste Aartier har derfor været skæbnesvangre for en Mængde af vore gamle Præstegaarde, flere af dem er uden Skaansel blevet nedrevne og andre er delvis nedrevne og ombyggede, hvorved den egne og fine Stemning, som gennem det sidste halvandet Aarhundrede var blevet skabt om de fleste af disse Gaarde, i mange Tilfælde er blevet forstyrret, ja endog ødelagt. Kun et Mindretal af de gamle Præstegaarde tjener endnu Livet paa samme Maade som i gamle Dage, og paa Grund af deres Kulturværdi og det Særpræg, som de har faaet ved at optage Almuens Byggetradition, vil der være Grund til at ønske, at de endnu maa faa en lang Levetid i det praktiske Livs Tjeneste, saa at vi ogsaa i Fremtiden kan glæde os over dem og det fortrinlige Samspil mellem Landsby, Kirke og Præstegaard, skabt af henfarne Tider.

BLISTRUP PRÆSTEGAARD, FREDERIKSBORG AMT
HOLBO HERRED

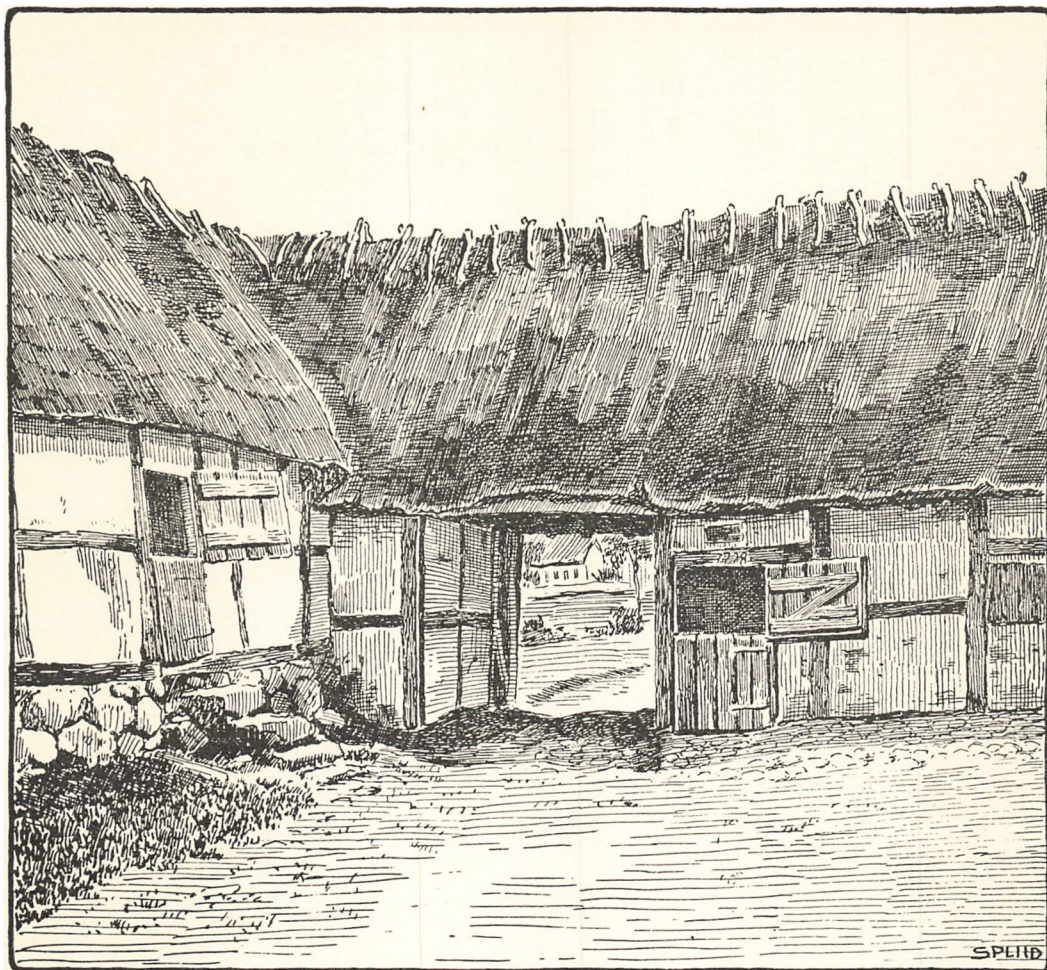
STENLØSE PRÆSTEGAARD, FREDERIKSBORG AMT
ØLSTYKKE HERRED

FARUM PRÆSTEGAARD, FREDERIKSBORG AMT
ØLSTYKKE HERRED

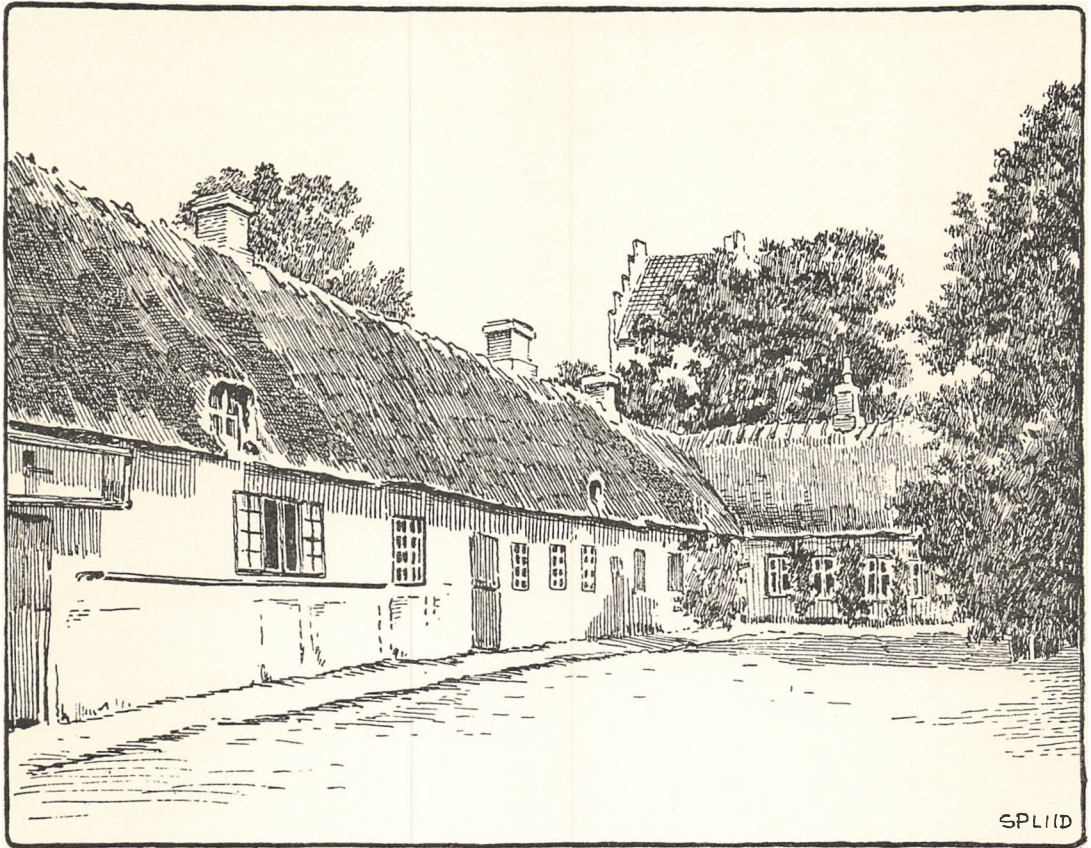
TAARNBY PRÆSTEGAARD, KØBENHAVNS AMT
SOKKELUND HERRED

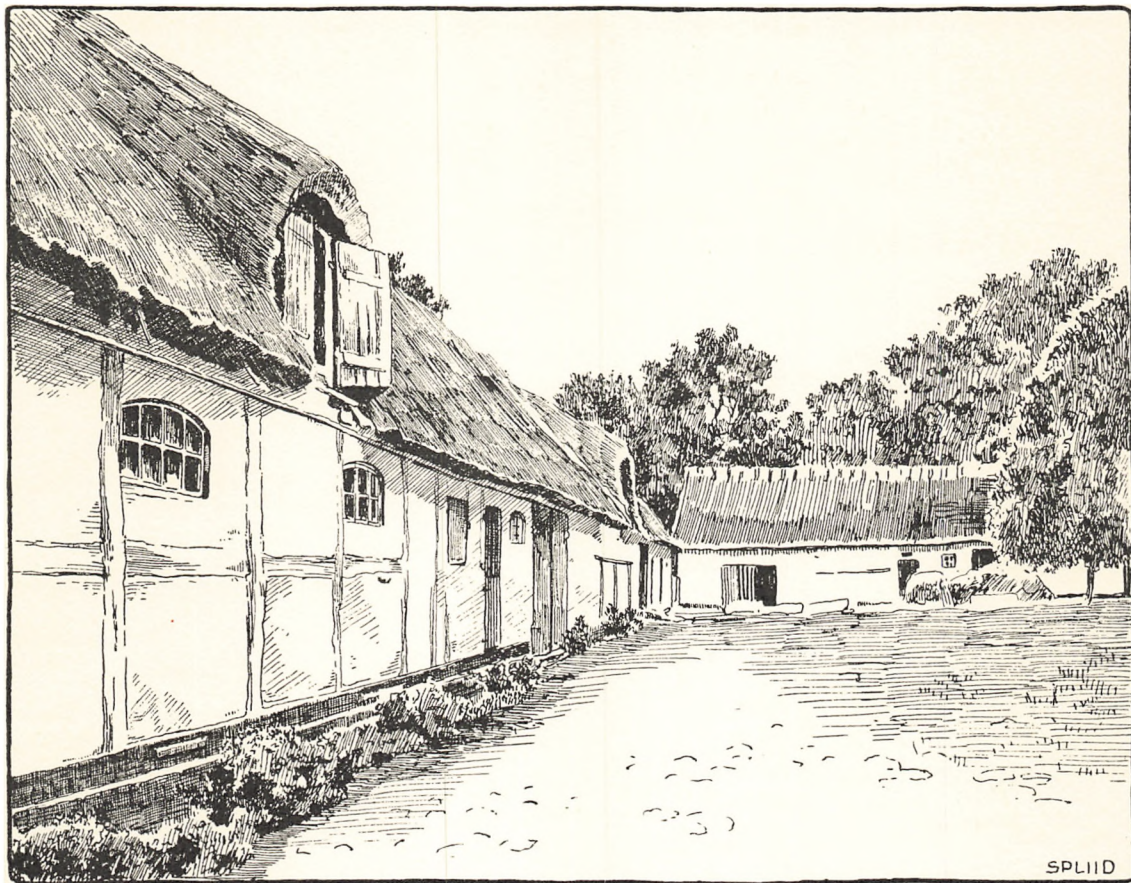
HVALSØ PRÆSTEGAARD, KØBENHAVNS AMT
VOLDBORG HERRED

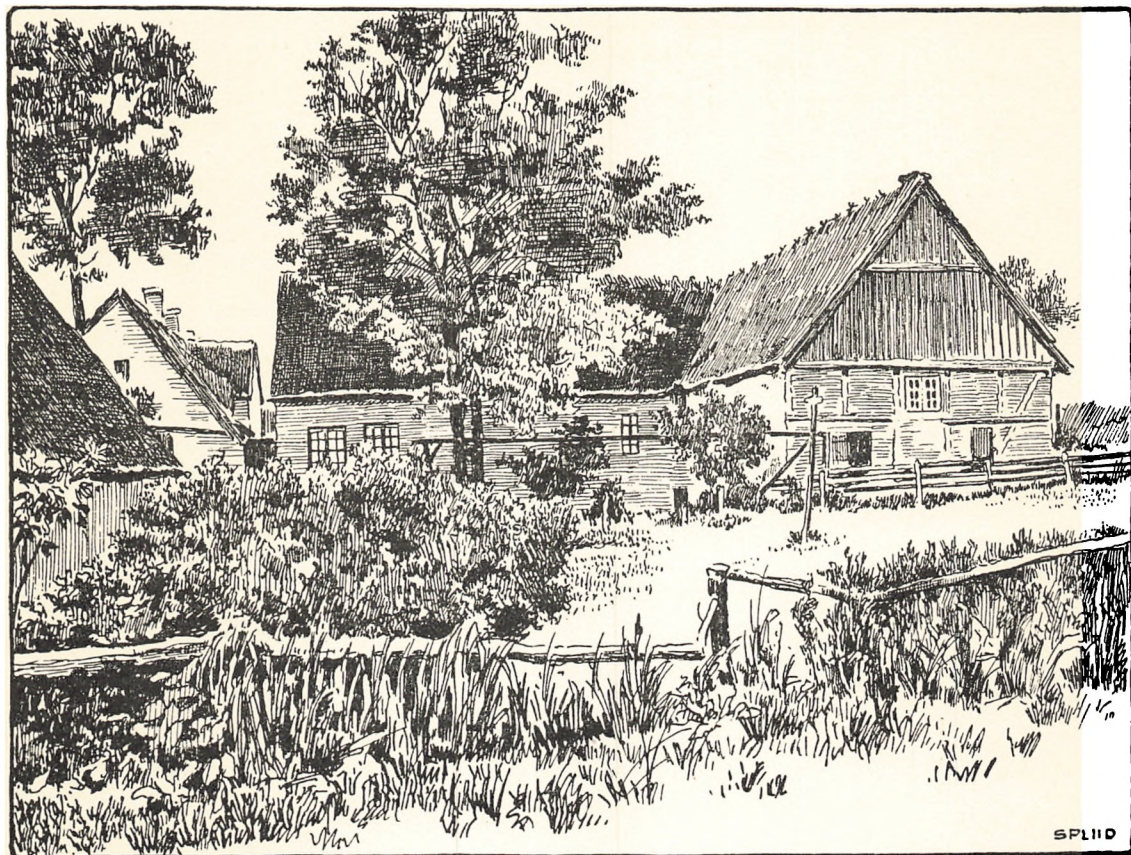
GREVE PRÆSTEGAARD, KØBENHAVNS AMT
TUNE HERRED

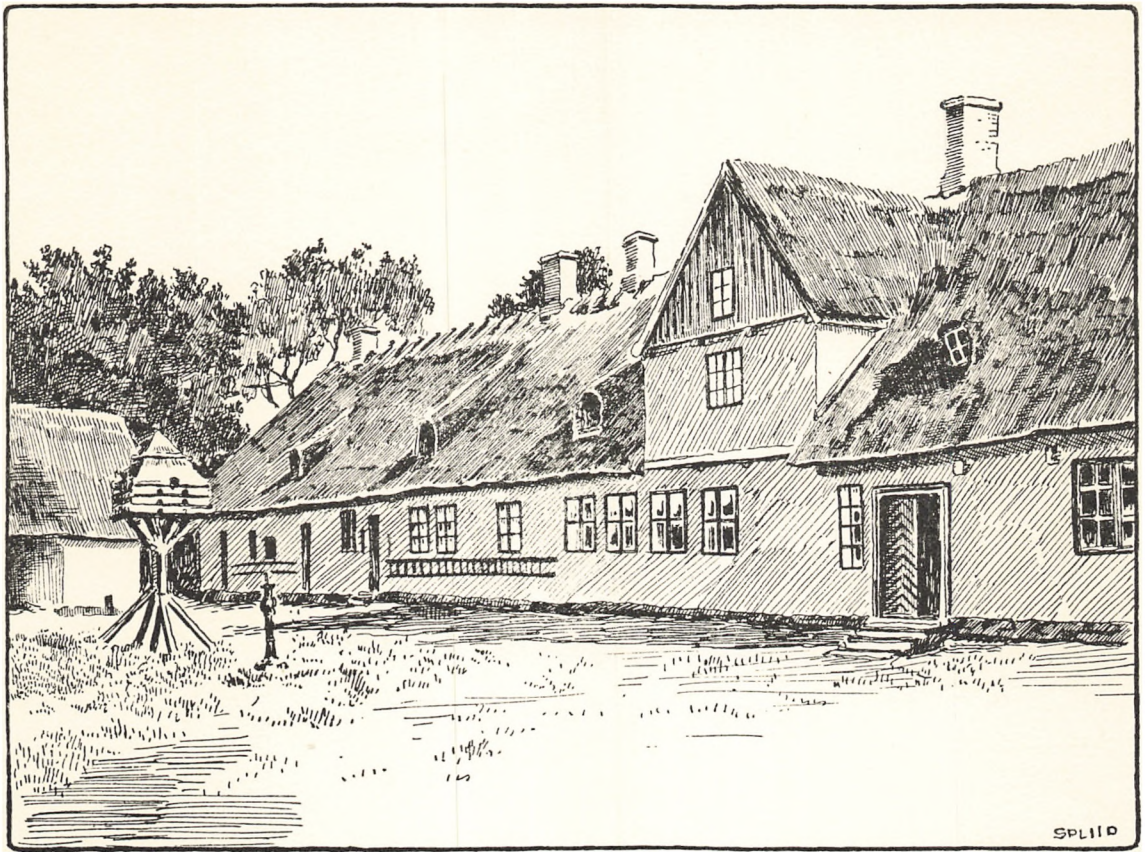
SVALLERUP PRÆSTEGAARD, HOLBÆK AMT
ARTS HERRED

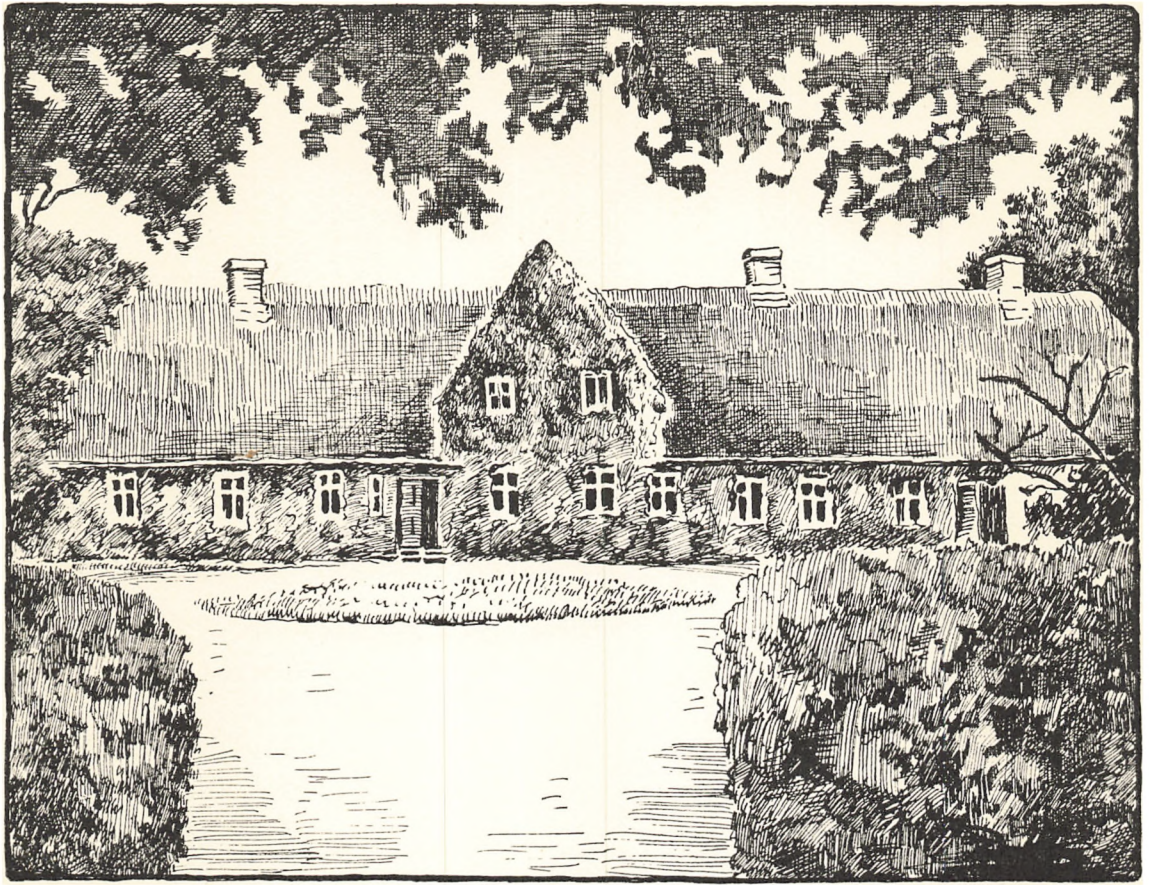
HJEMBÆK PRÆSTEGAARD, HOLBÆK AMT
TUDSE HERRED

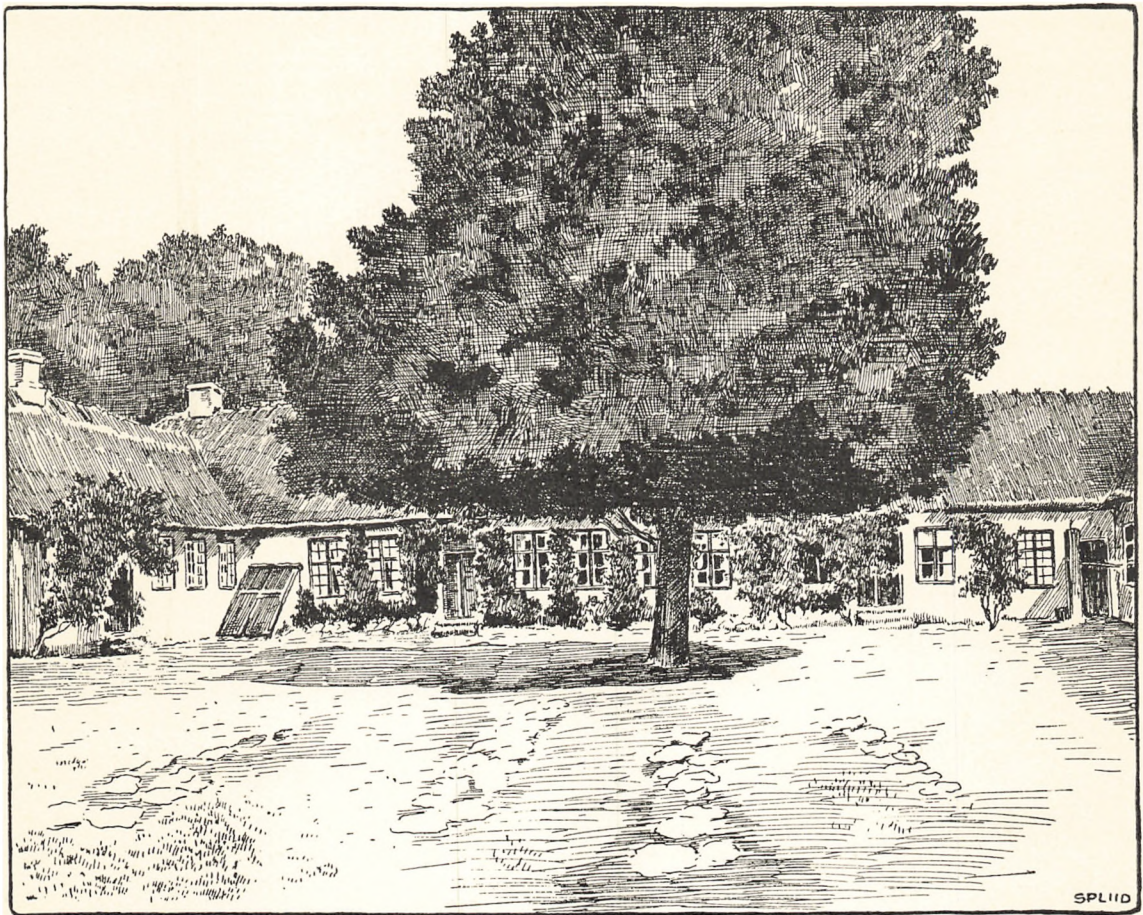
VALLEKILDE PRÆSTEGAARD, HOLBÆK AMT
ODS HERRED

BESSER PRÆSTEGAARD, HOLBÆK AMT
SAMSØ

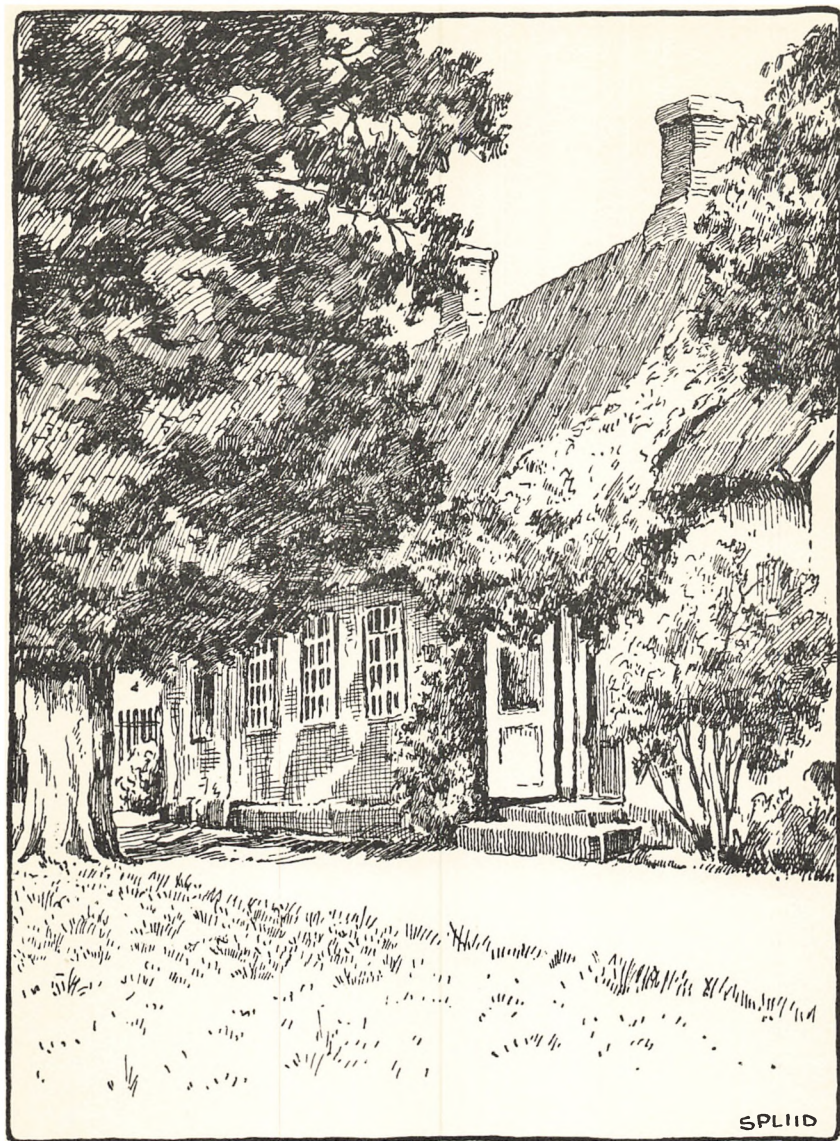
LYNGE PRÆSTEGAARD, SORØ AMT
ALSTED HERRED

MUNKEBJERGBY PRÆSTEGAARD, SORØ AMT
ALSTED HERRED

SØRBYMAGLE PRÆSTEGAARD, SORØ AMT
VETER FLAKKEBJERG HERRED

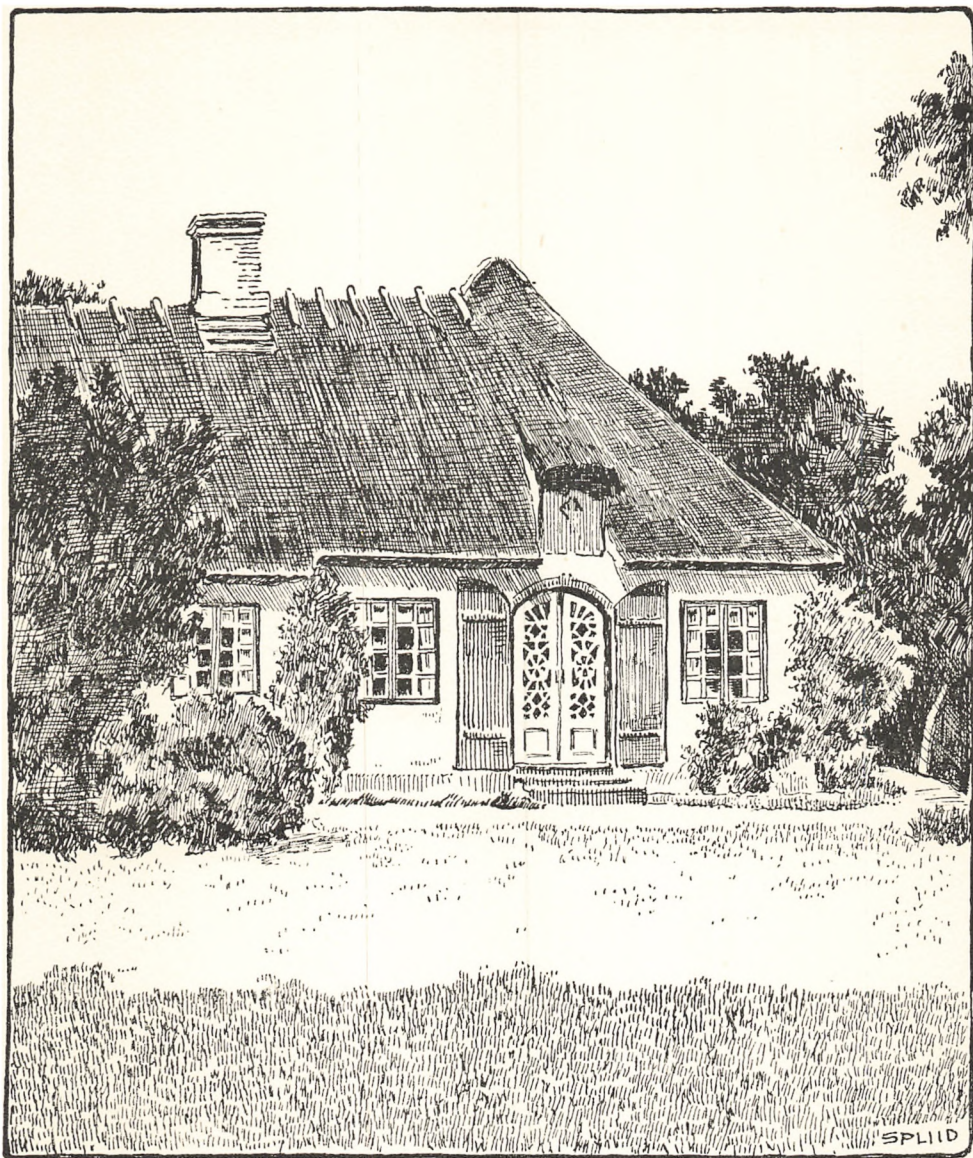
SPJELLERUP PRÆSTEGAARD, PRÆSTØ AMT
FAXE HERRED

ULSE PRÆSTEGAARD, PRÆSTØ AMT
FAXE HERRED

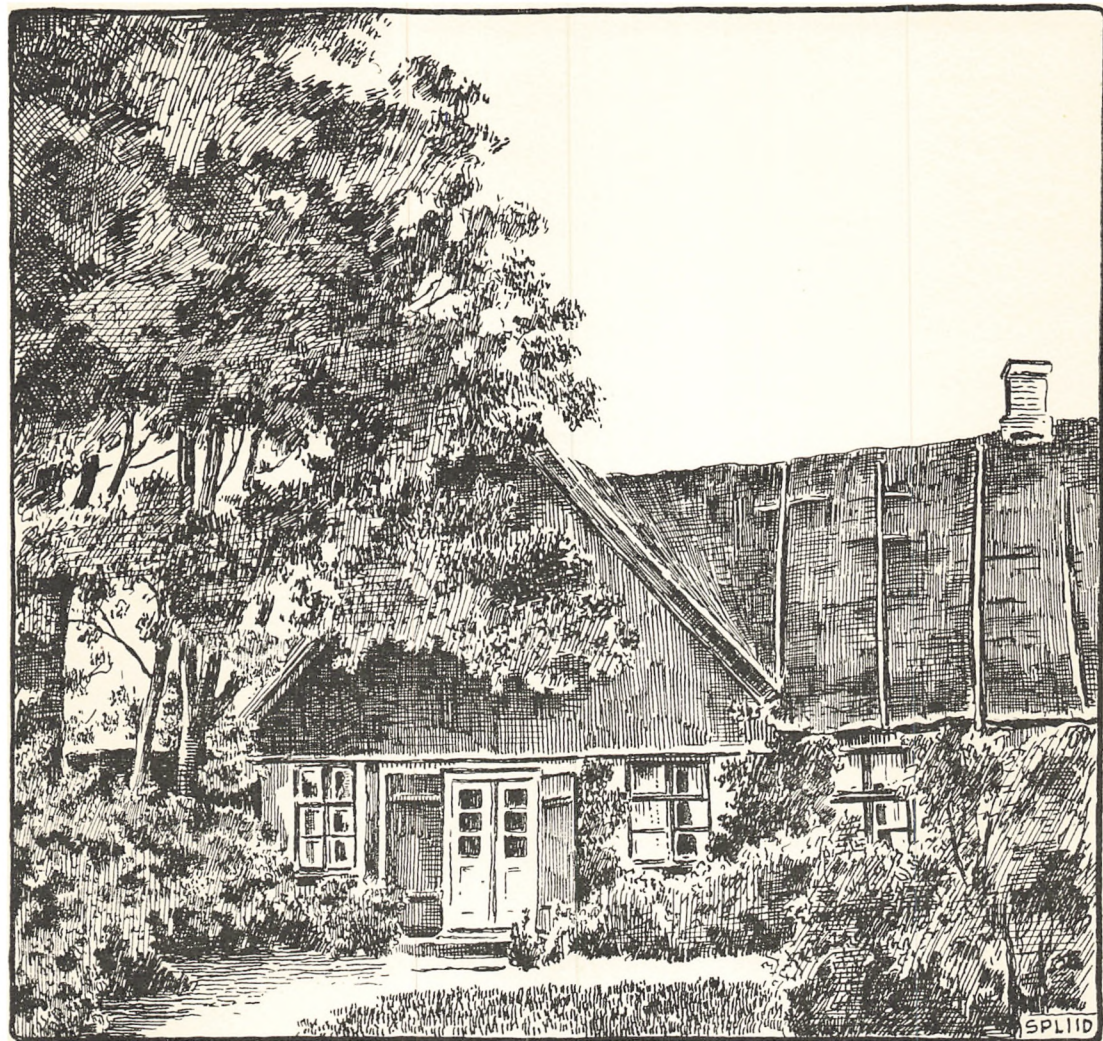
UDBY PRÆSTEGAARD, PRÆSTØ AMT
BAARSE HERRED

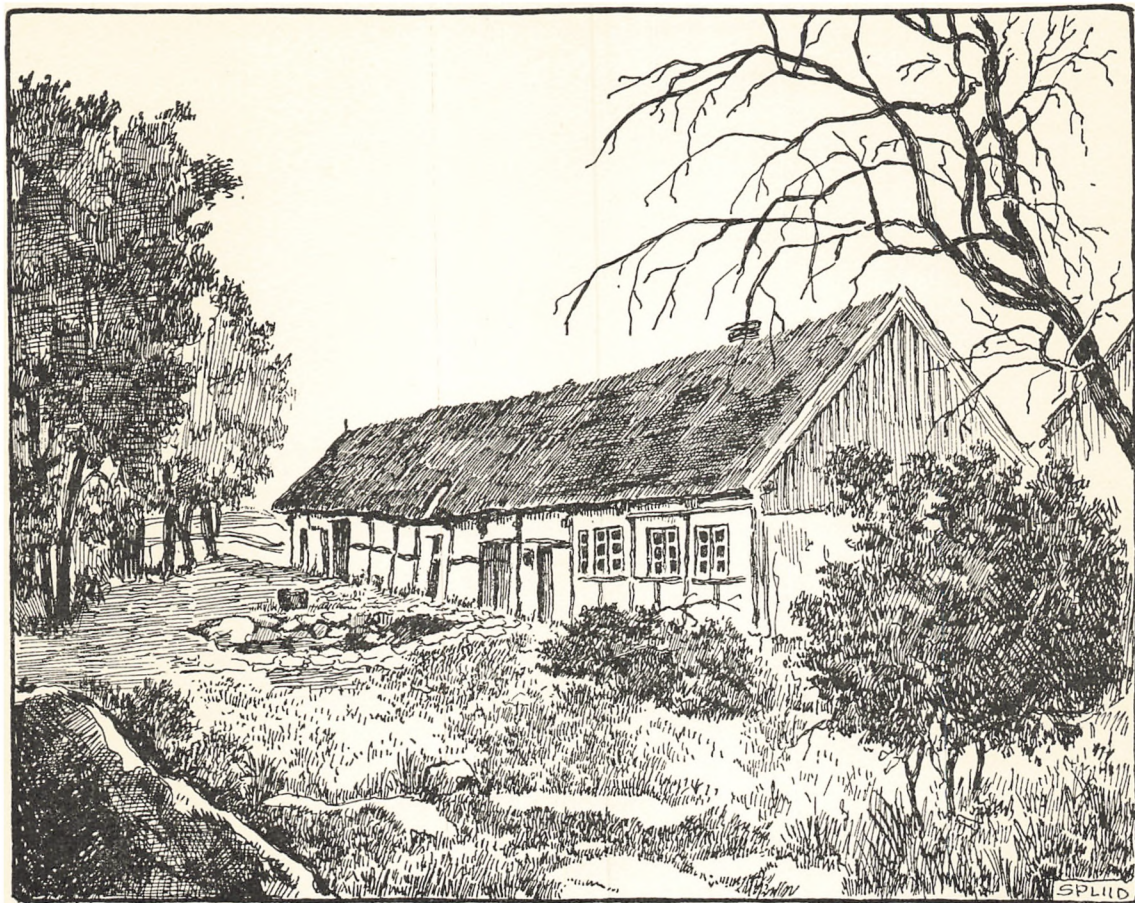
HJERTEBJERG PRÆSTEGAARD, PRÆSTØ AMT
MØNBO HERRED

NYLASKER PRÆSTEGAARD, BORNHOLM AMT
VESTER HERRED

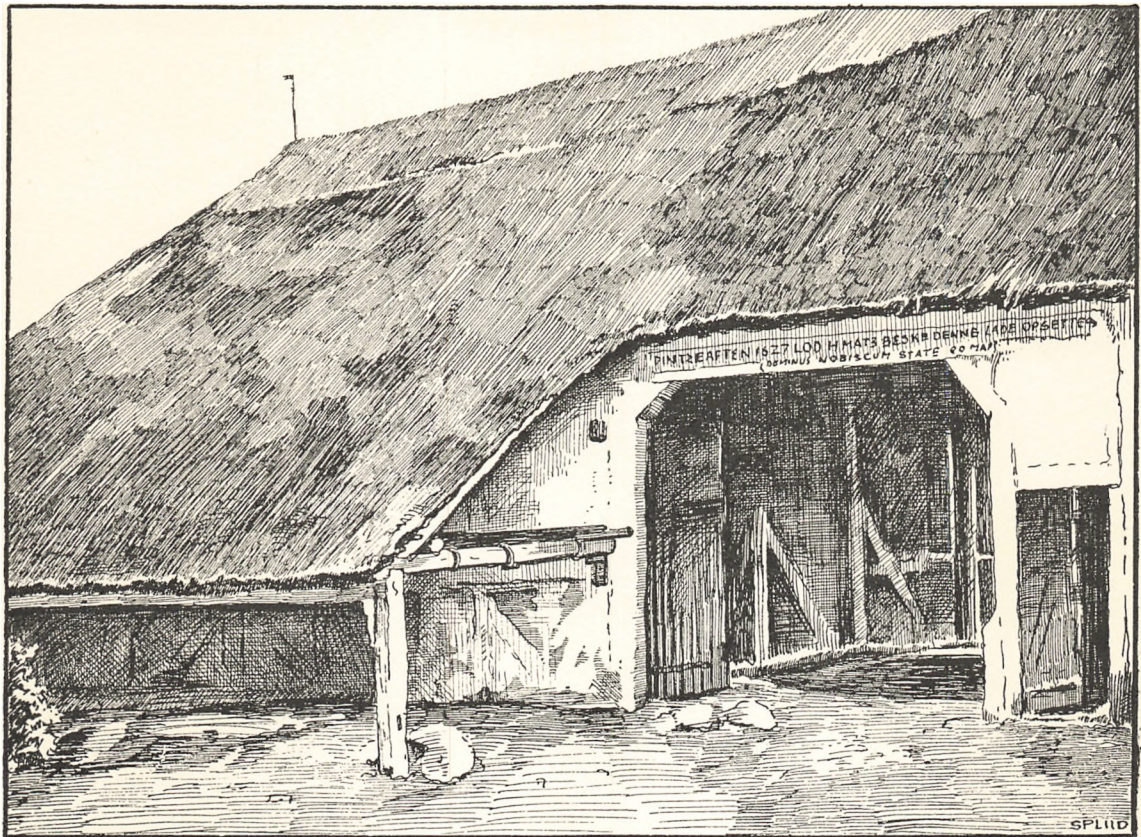
AAKIRKEBY PRÆSTEGAARD, BORNHOLM AMT
SØNDER HERRED

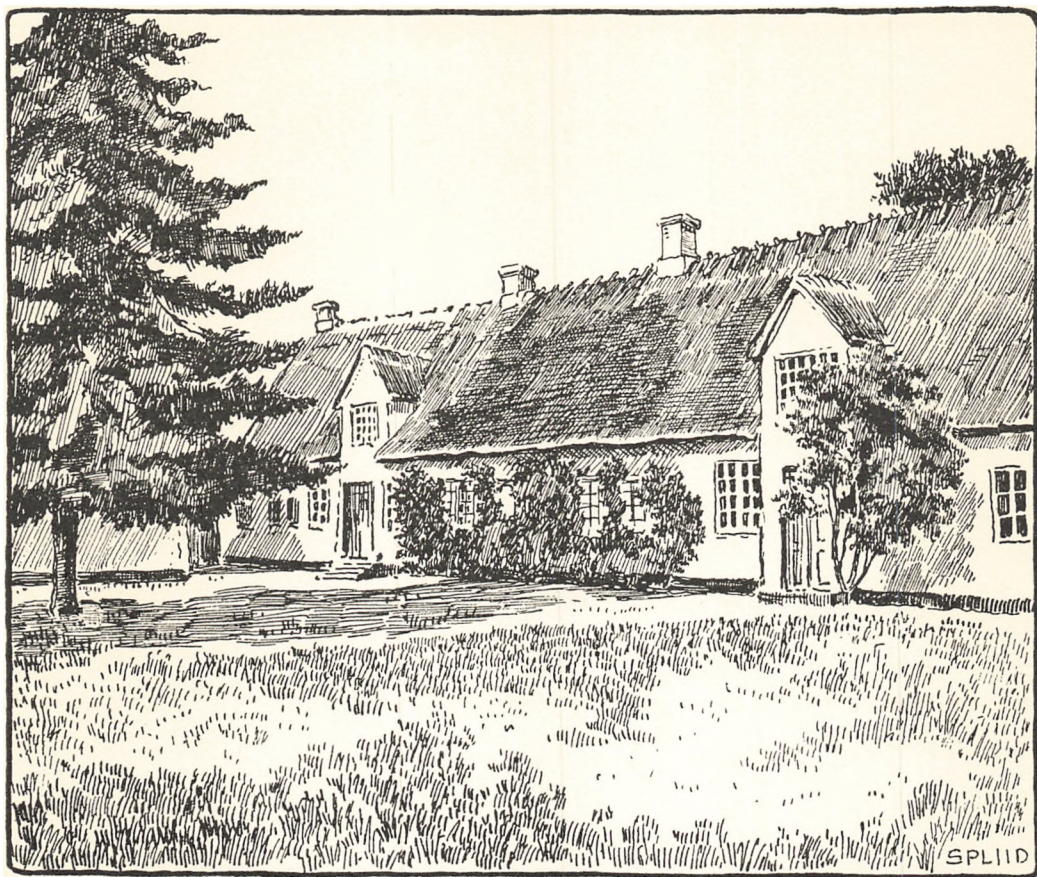
GUDHJEM PRÆSTEGAARD, I DALEN, BORNHOLM AMT
ØSTER HERRED

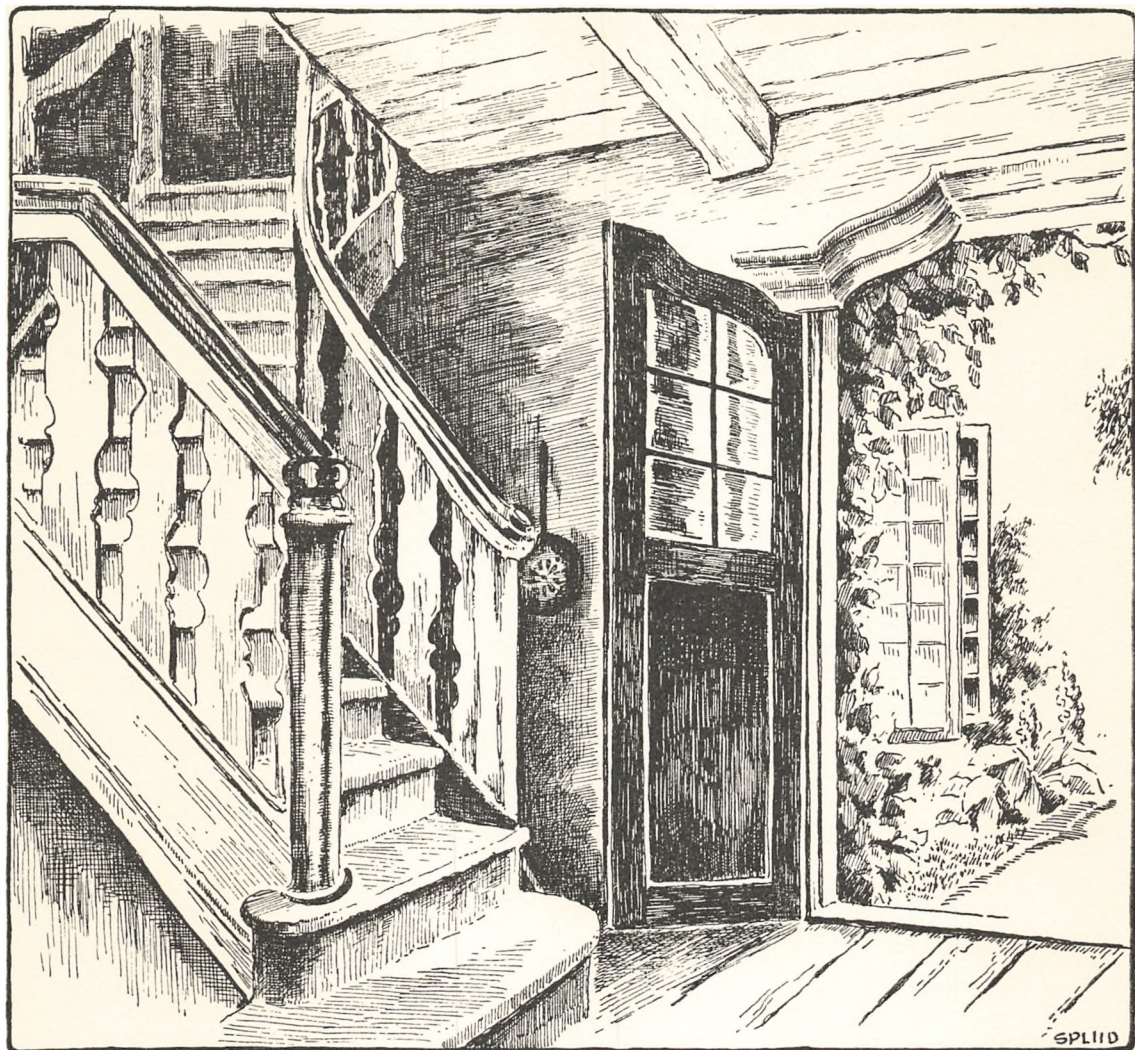
SKOVLÆNGE PRÆSTEGAARD, MARIBO AMT
LAALANDS SØNDER HERRED

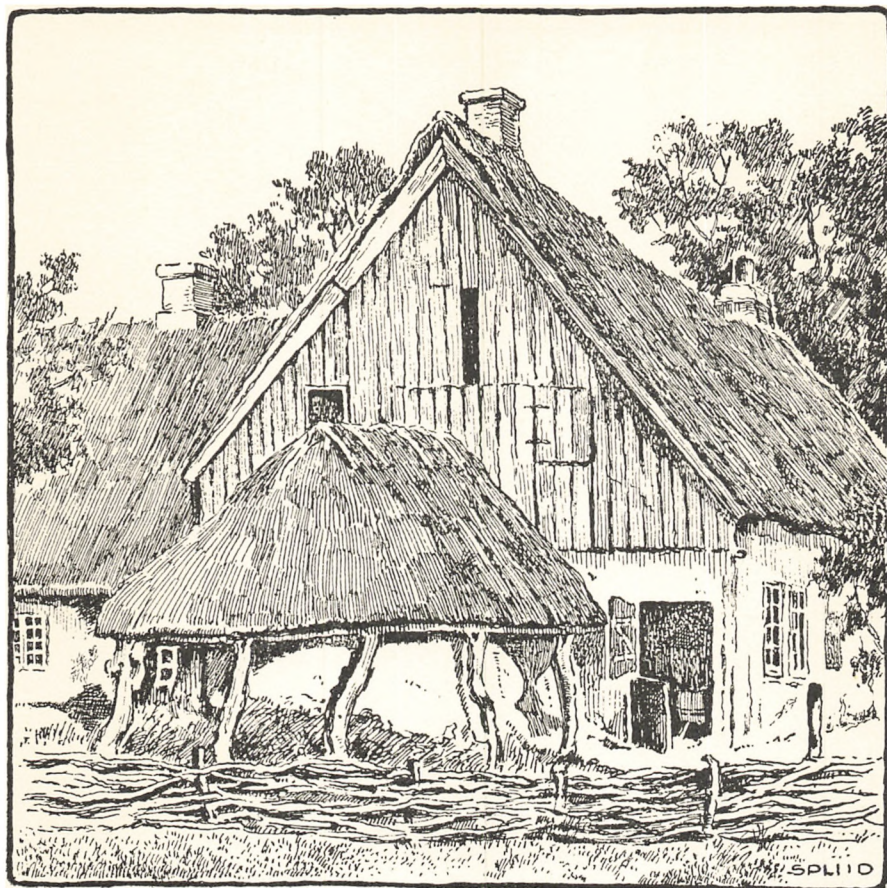
FUGLSE PRÆSTEGAARD, MARIBO AMT
FUGLSE HERRED

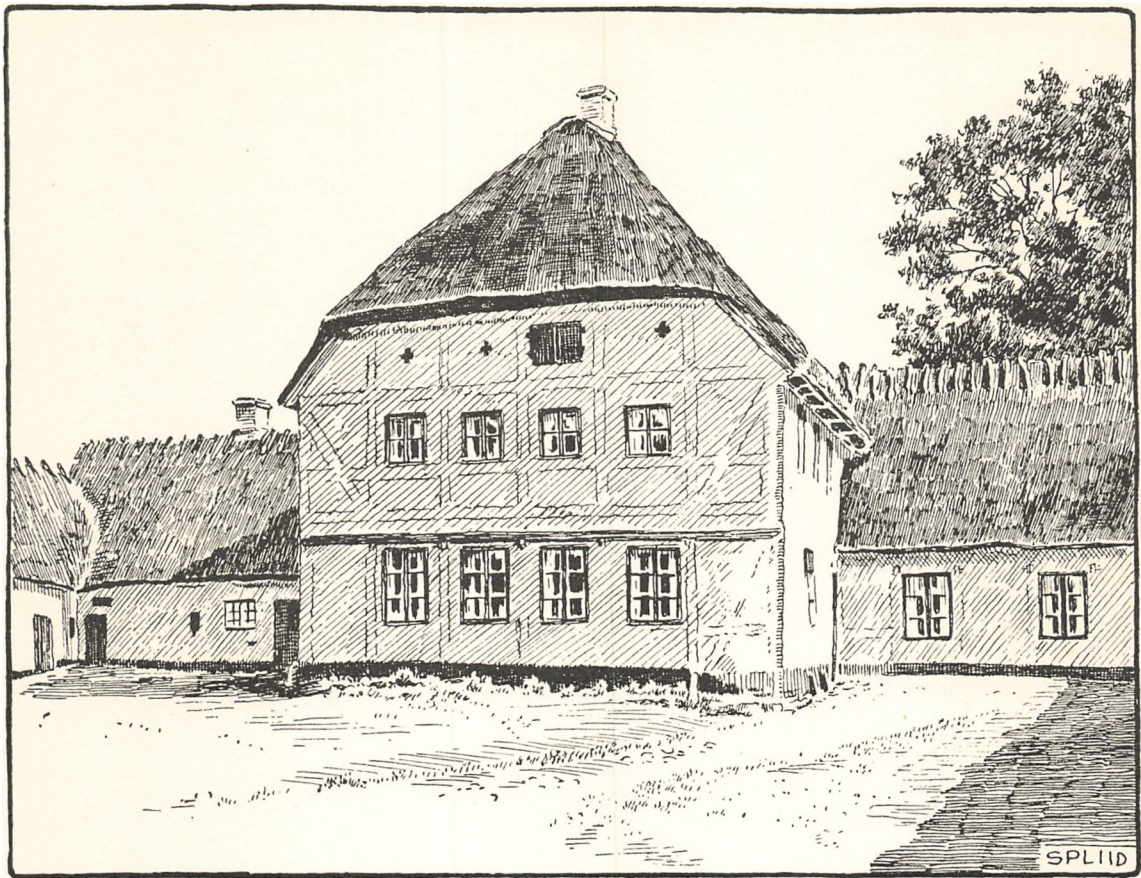
KARLEBY PRÆSTEGAARD, MARIBO AMT
FALSTER SØNDER HERRED

MOSEBY PRÆSTEGAARD, MARIBO AMT
FALSTER SØNDER HERRED

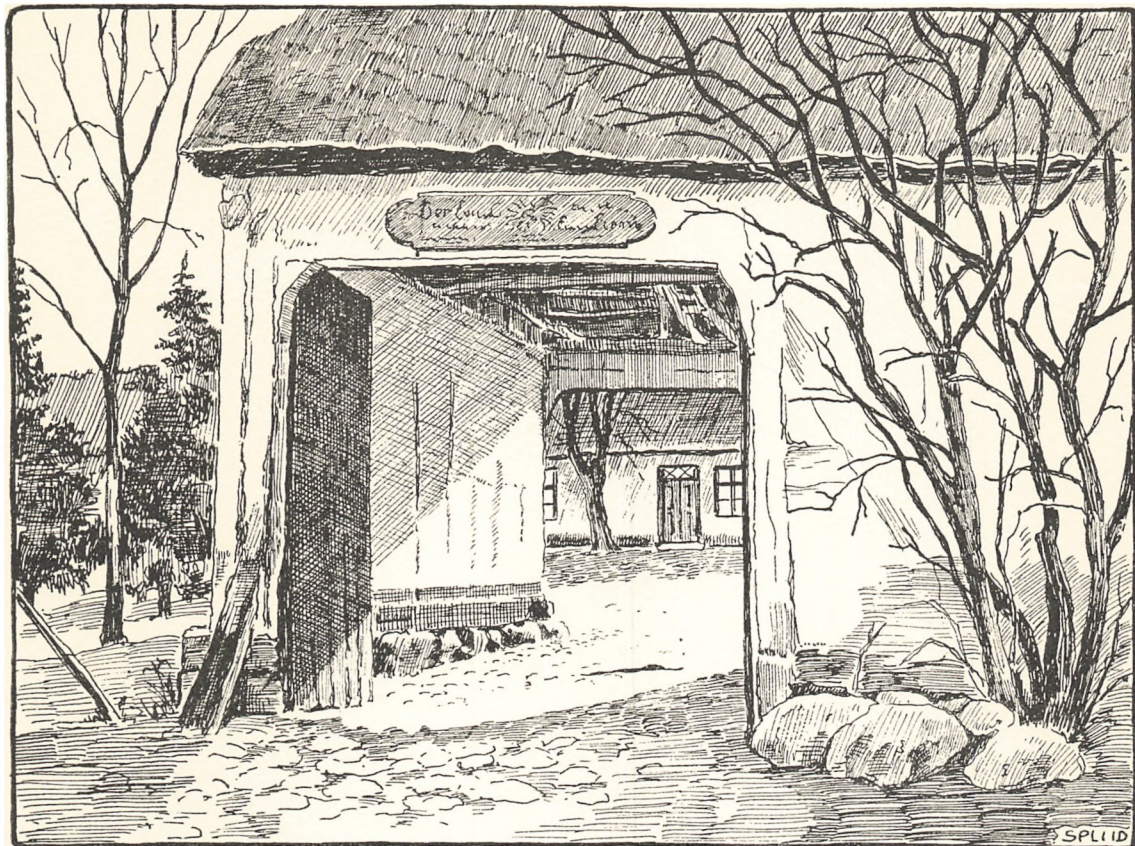
STENLØSE PRÆSTEGAARD, ODENSE AMT
ODENSE HERRED

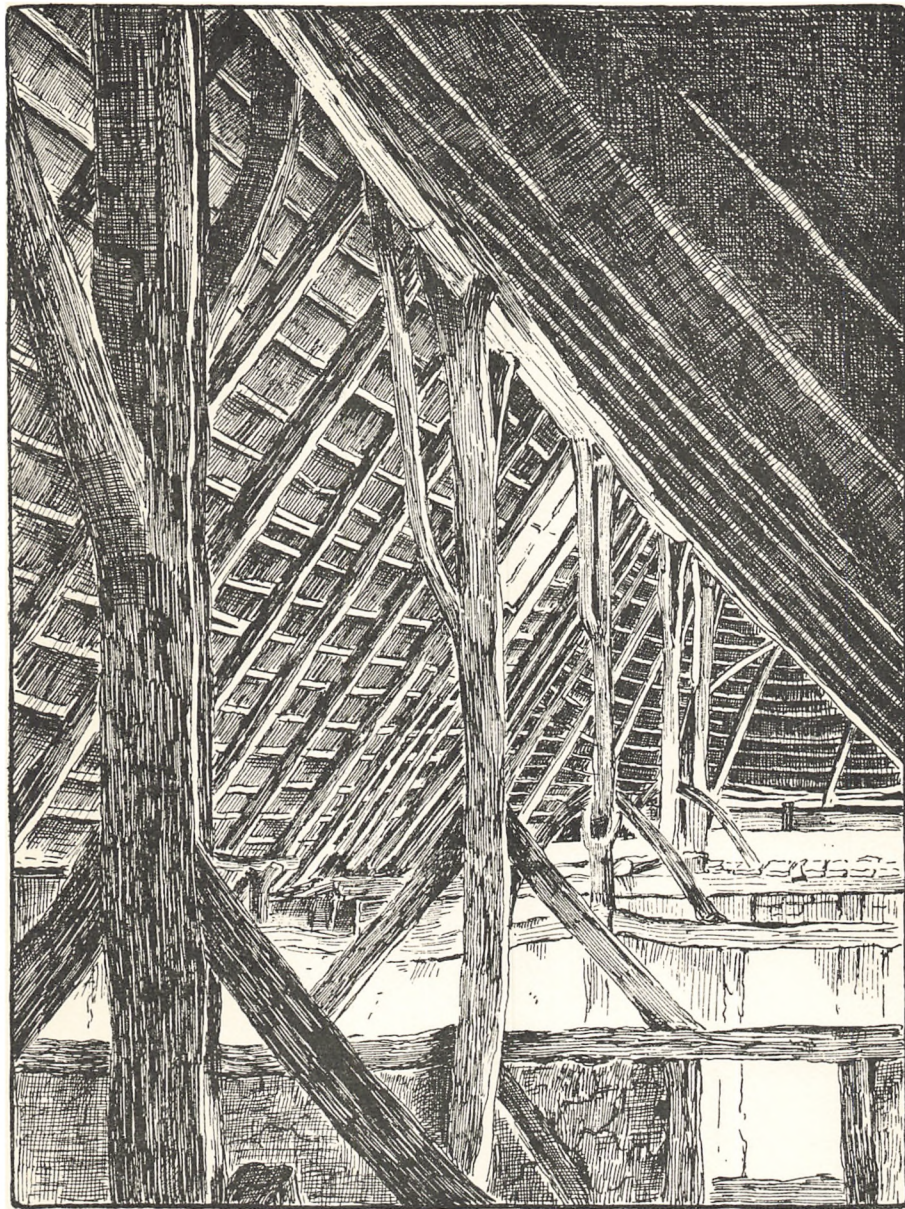
RØNNINGE PRÆSTEGAARD, ODENSE AMT
AASUM HERRED

TARUP PRÆSTEGAARD, ODENSE AMT
ODENSE HERRED

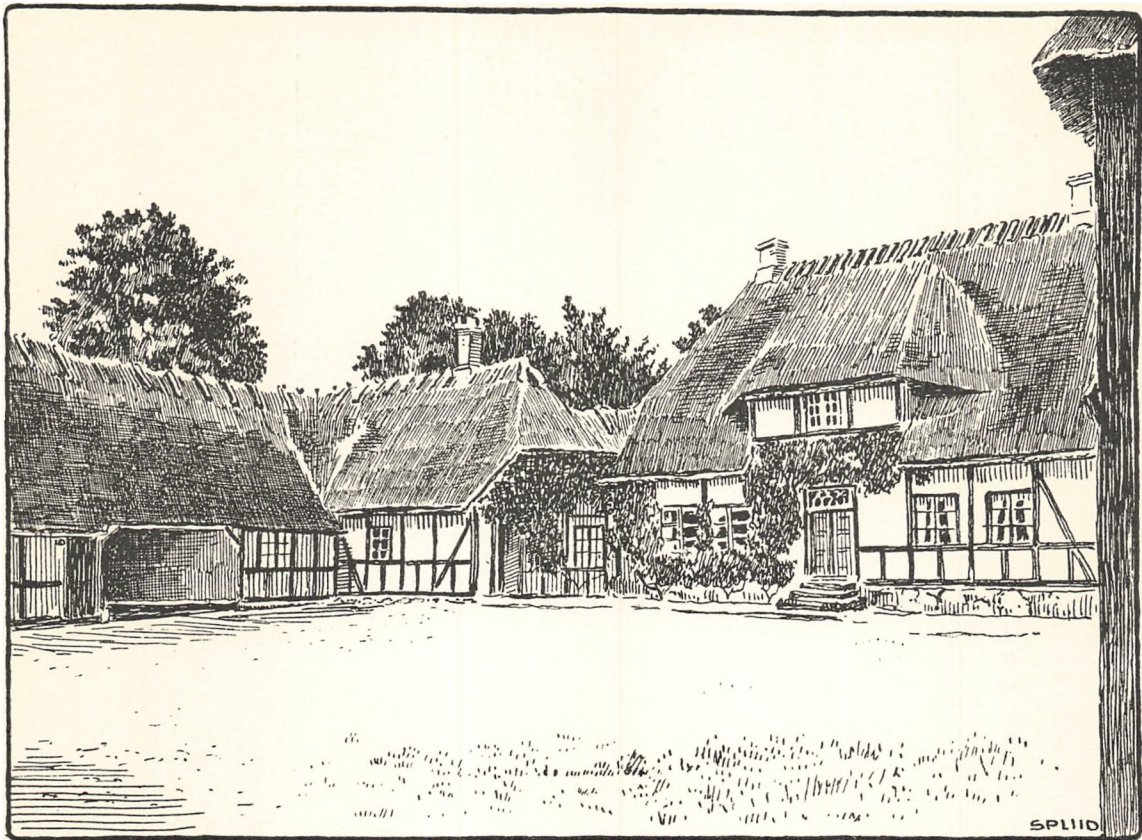

FJELLERUP PRÆSTEGAARD, ODENSE AMT
VENDS HERRED

SPLIID

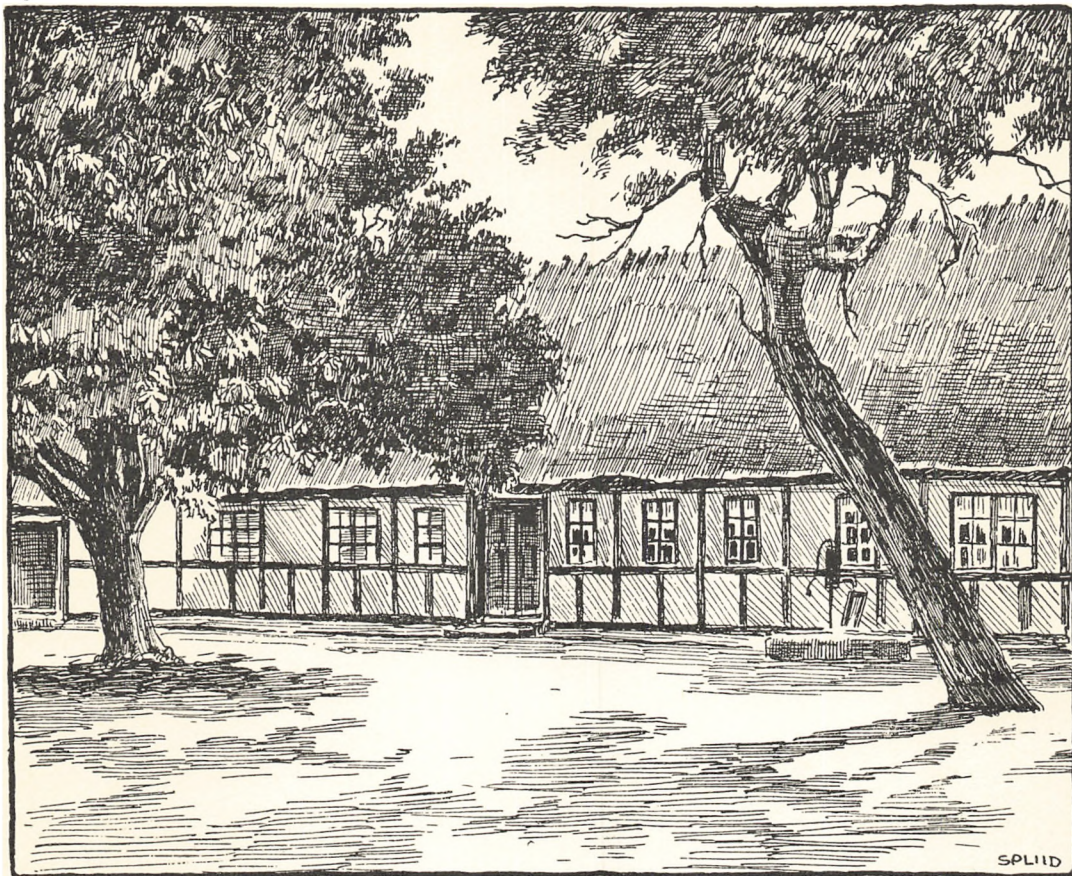
SKYDEBJERG PRÆSTEGAARD, ODENSE AMT
BAAG HERRED

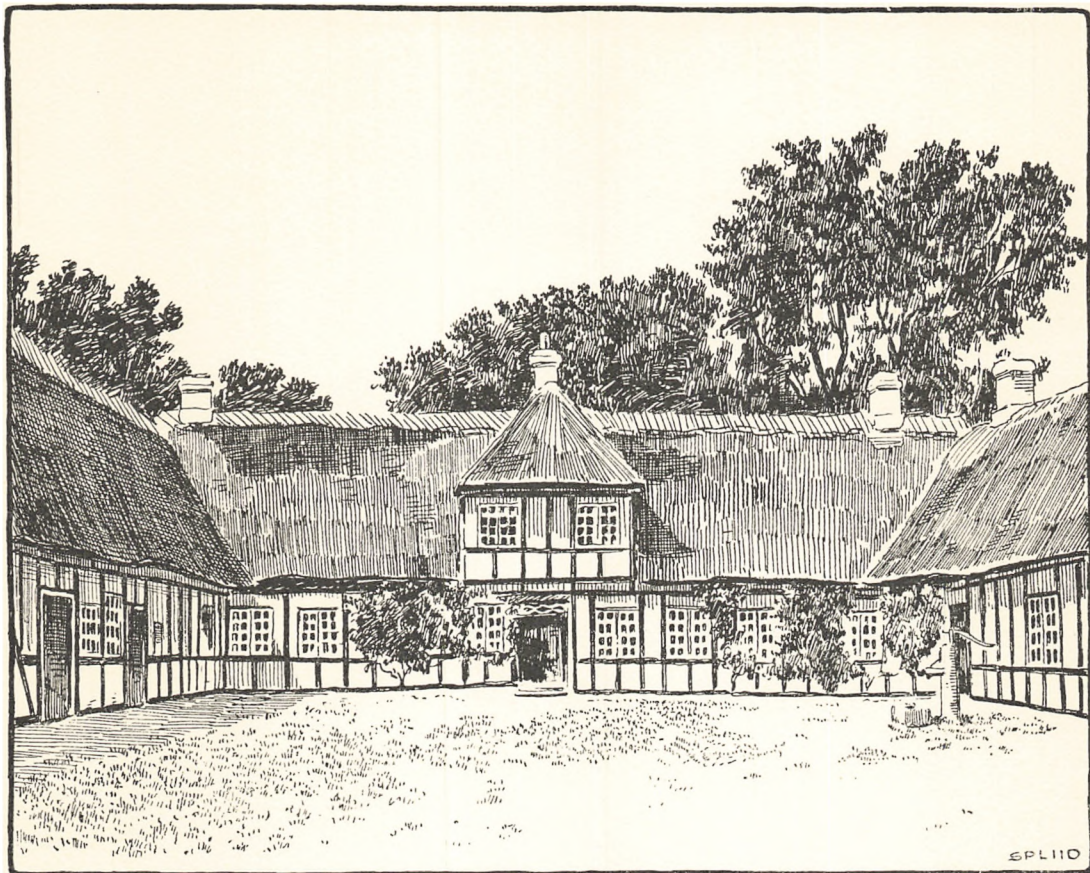
OLLERUP PRÆSTEGAARD, SVENDBORG AMT
SUNDS HERRED

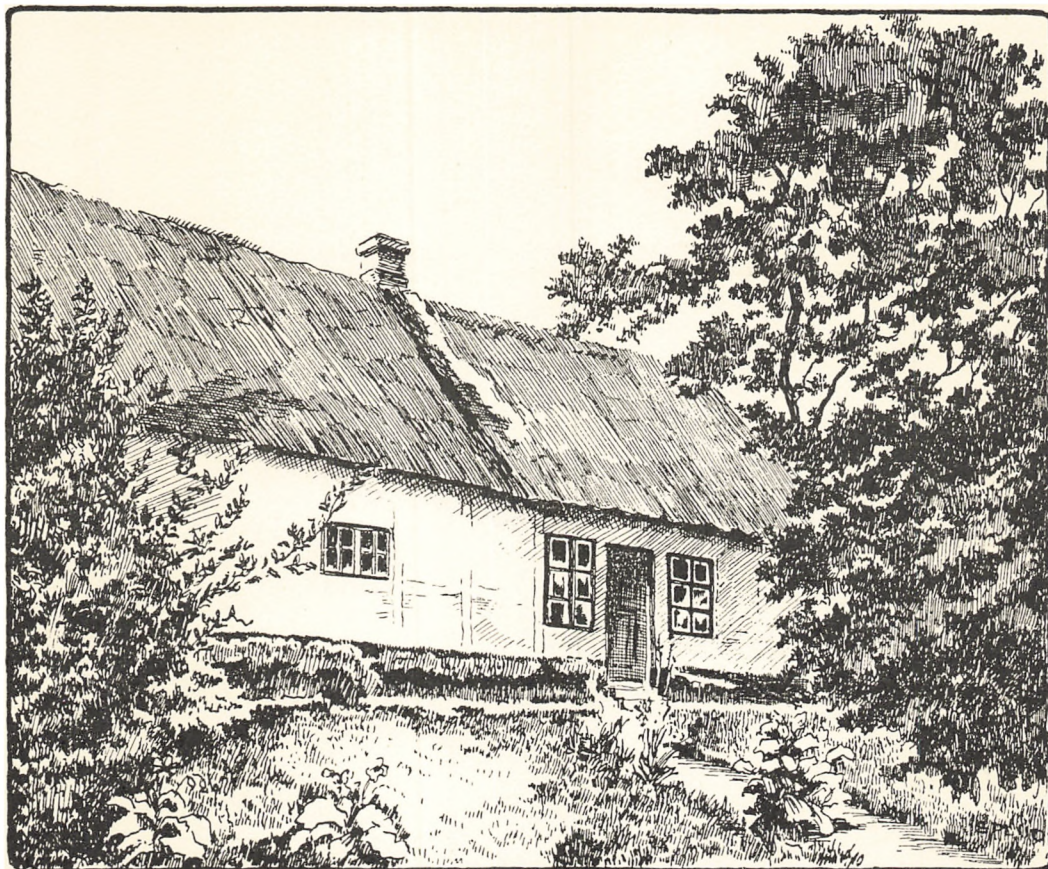
OLLERUP PRÆSTEENKESÆDE, SVENDBORG AMT
SUNDS HERRED

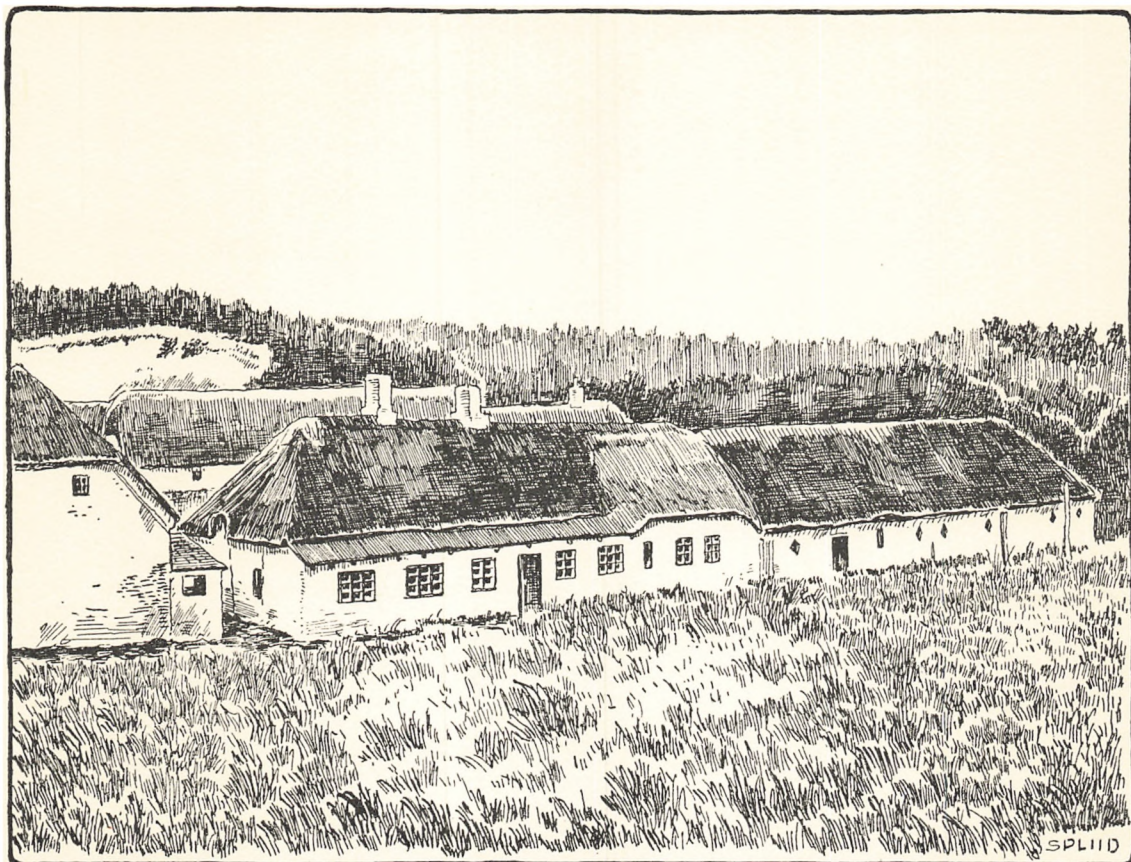
DREJØ PRÆSTEGAARD, SVENDBORG AMT
SUNDS HERRED

JORLØSE PRÆSTEGAARD, SVENDBORG AMT
SALLING HERRED

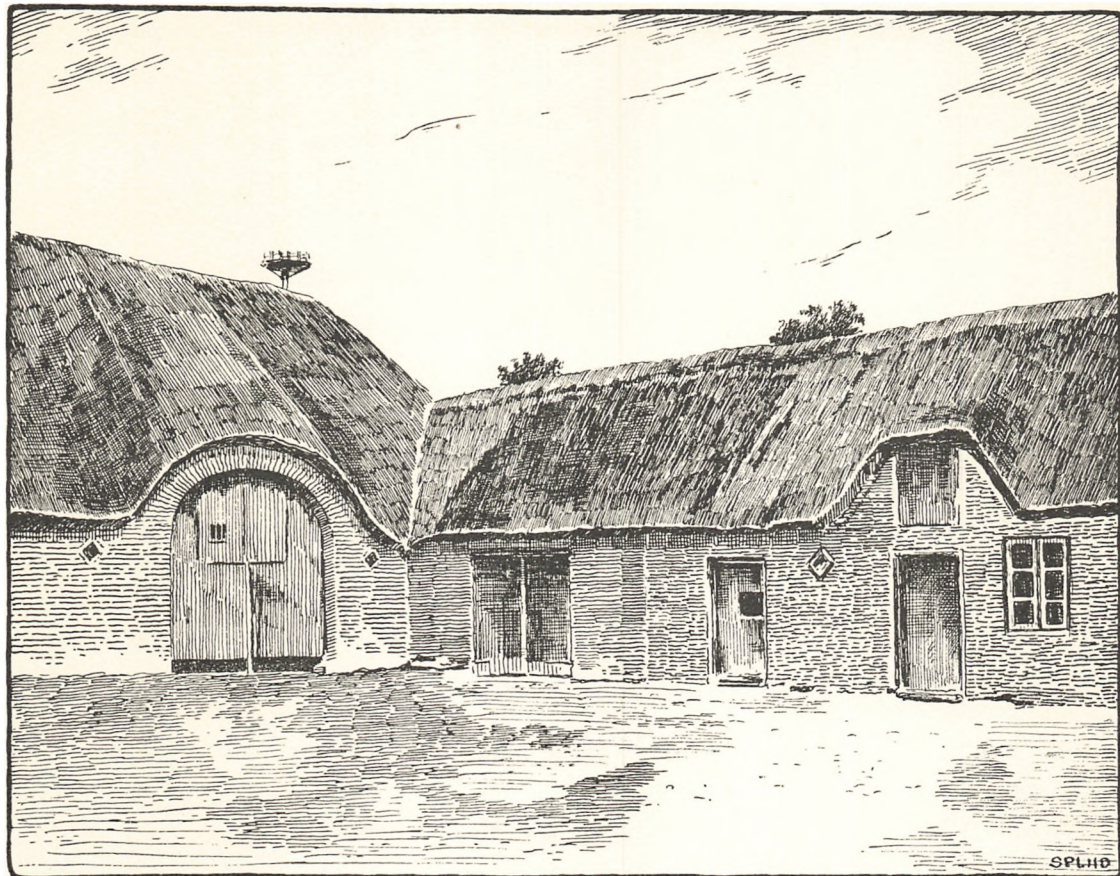
TVERSTED PRÆSTEGAARD, HJØRRING AMT
HORNS HERRED

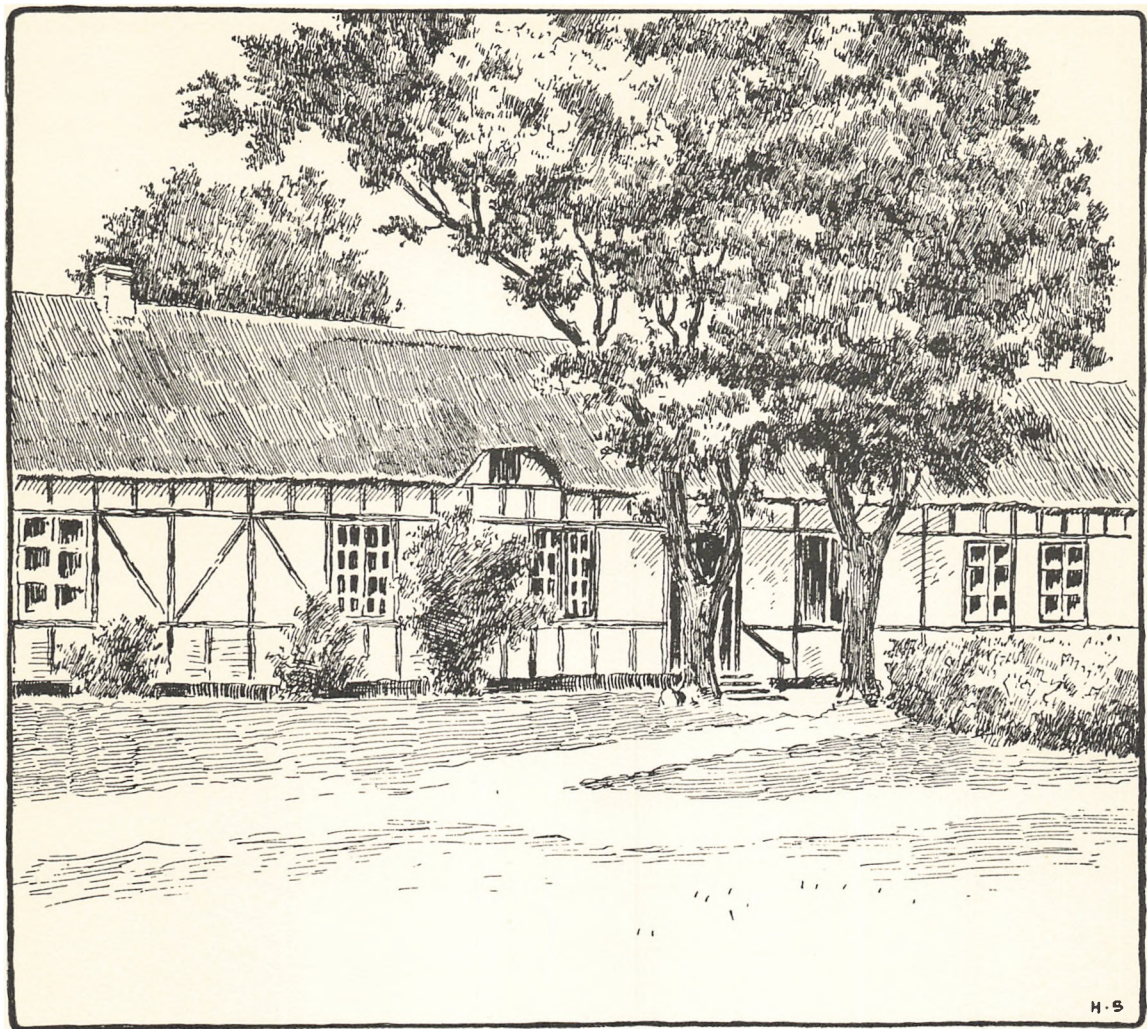
SINDAL PRÆSTEGAARD, HJØRRING AMT
VENNEBJERG HERRED

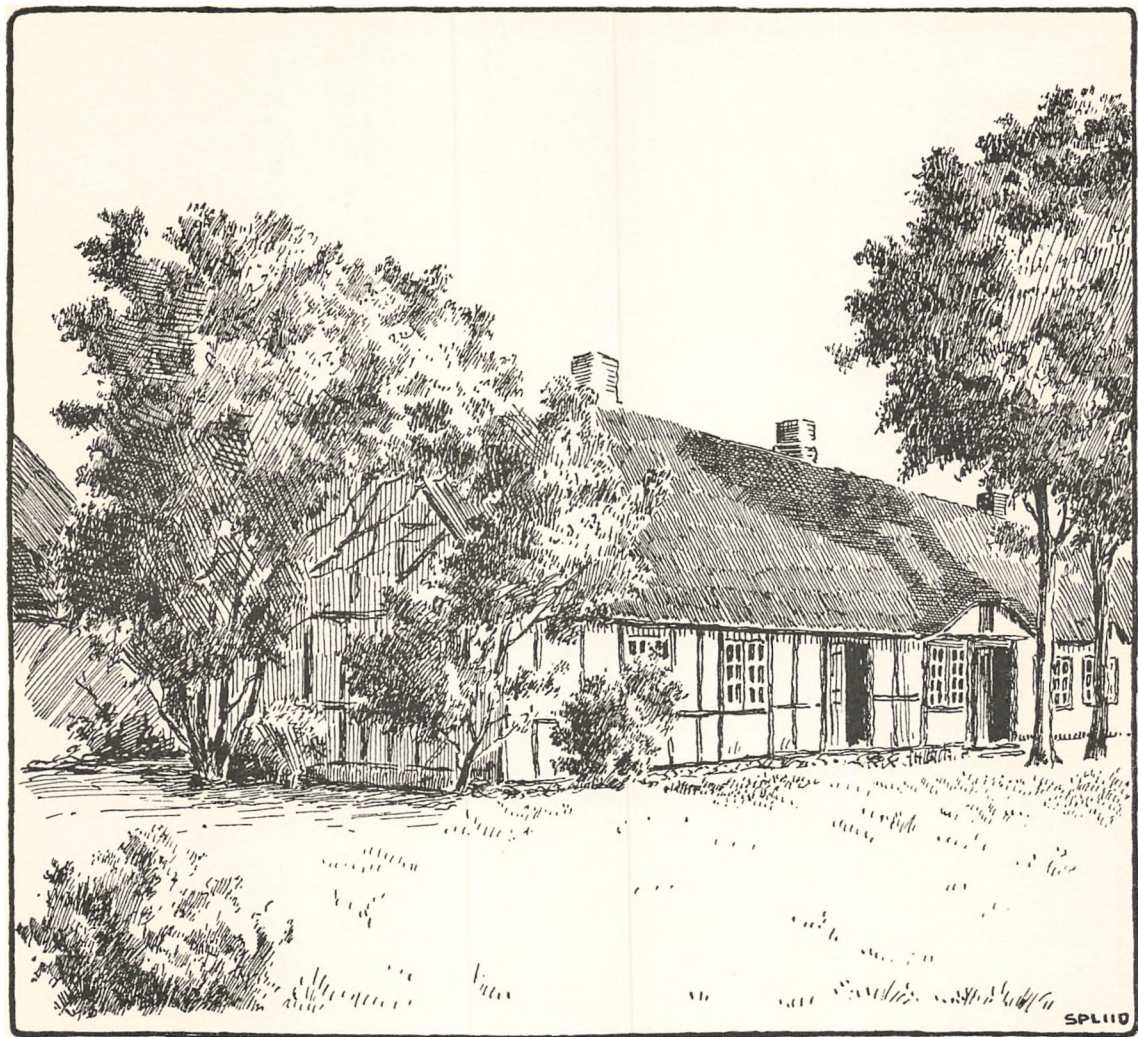
SINDAL PRÆSTEGAARD, HJØRRING AMT
VENNEBJERG HERRED

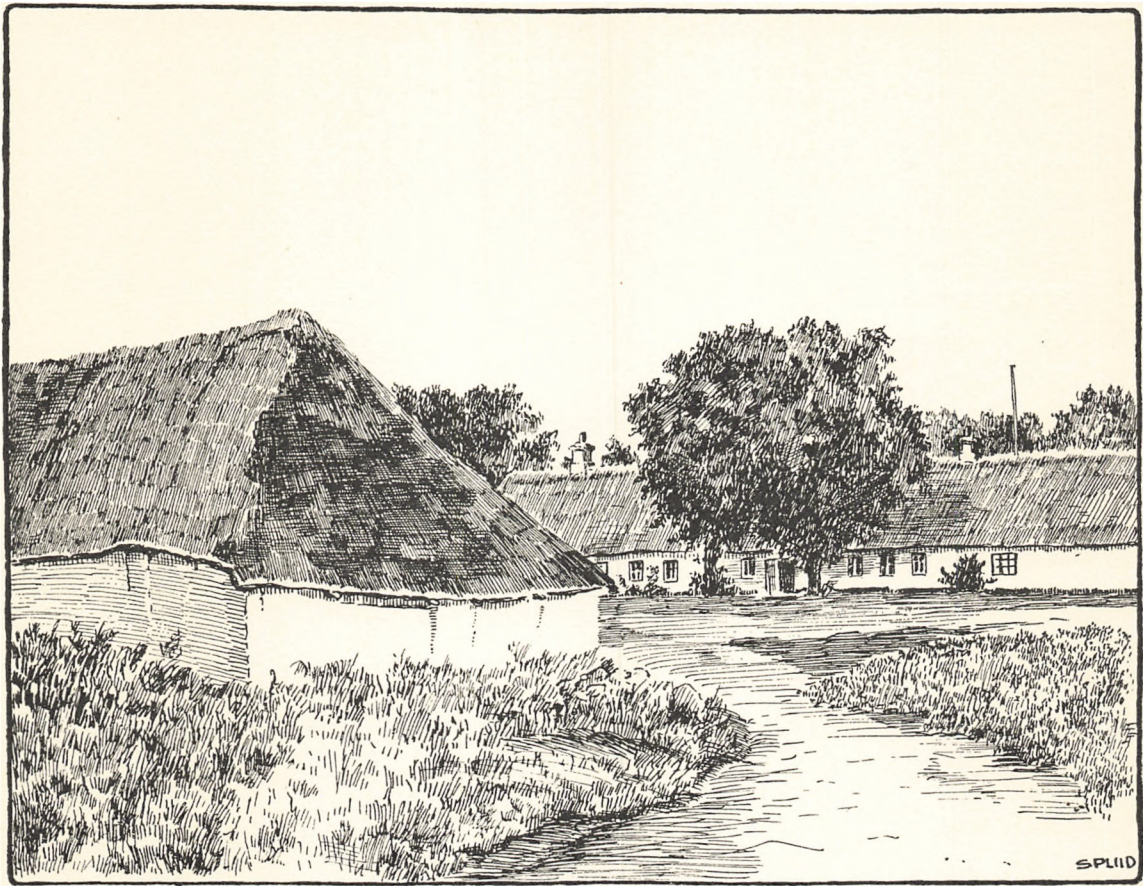
RÆHR PRÆSTEGAARD, THISTED AMT
HILLERSLEV HERRED

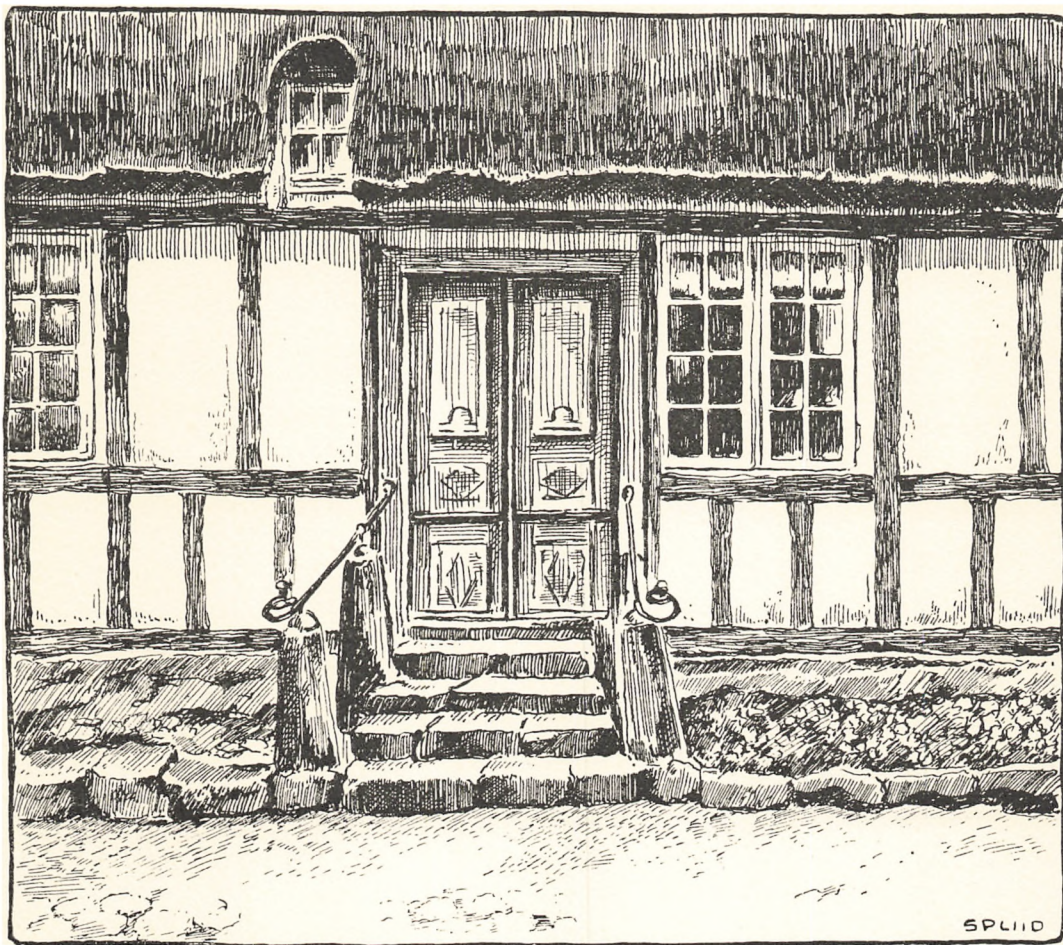
KARBY PRÆSTEGAARD, THISTED AMT
MORSØ SØNDER HERRED

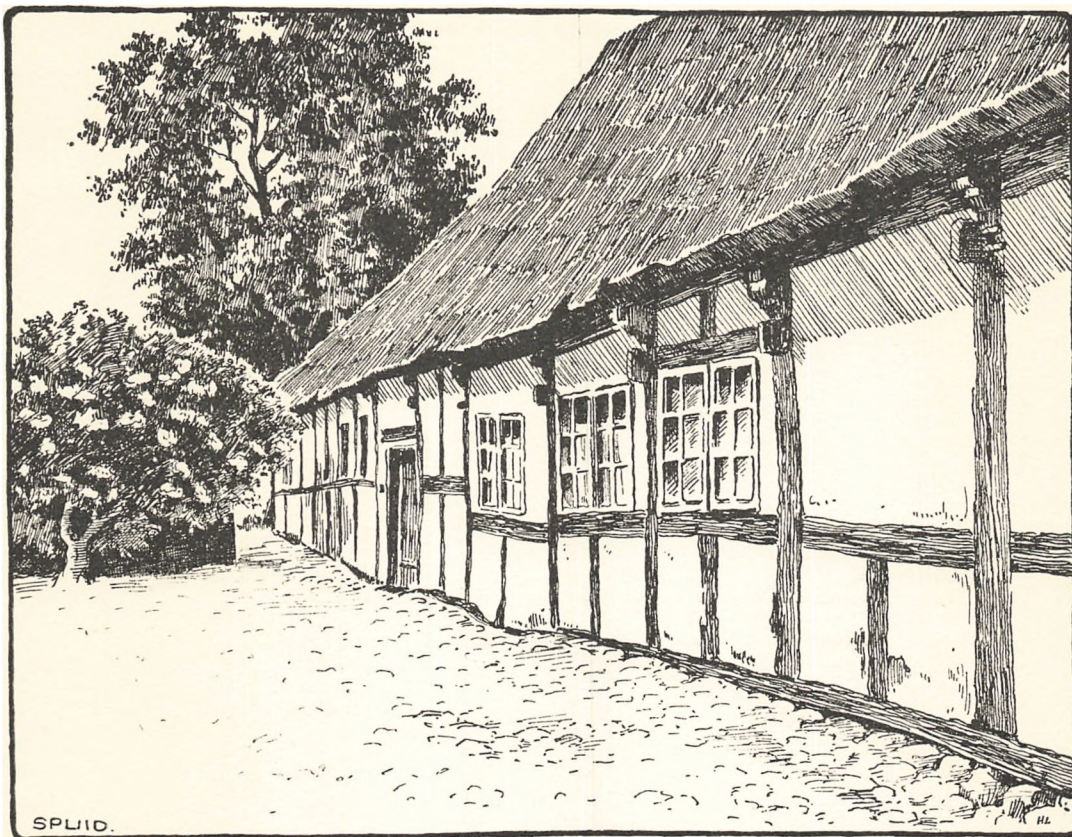
ELLISHØJ PRÆSTEGAARD, AALBORG AMT
HORNUM HERRED

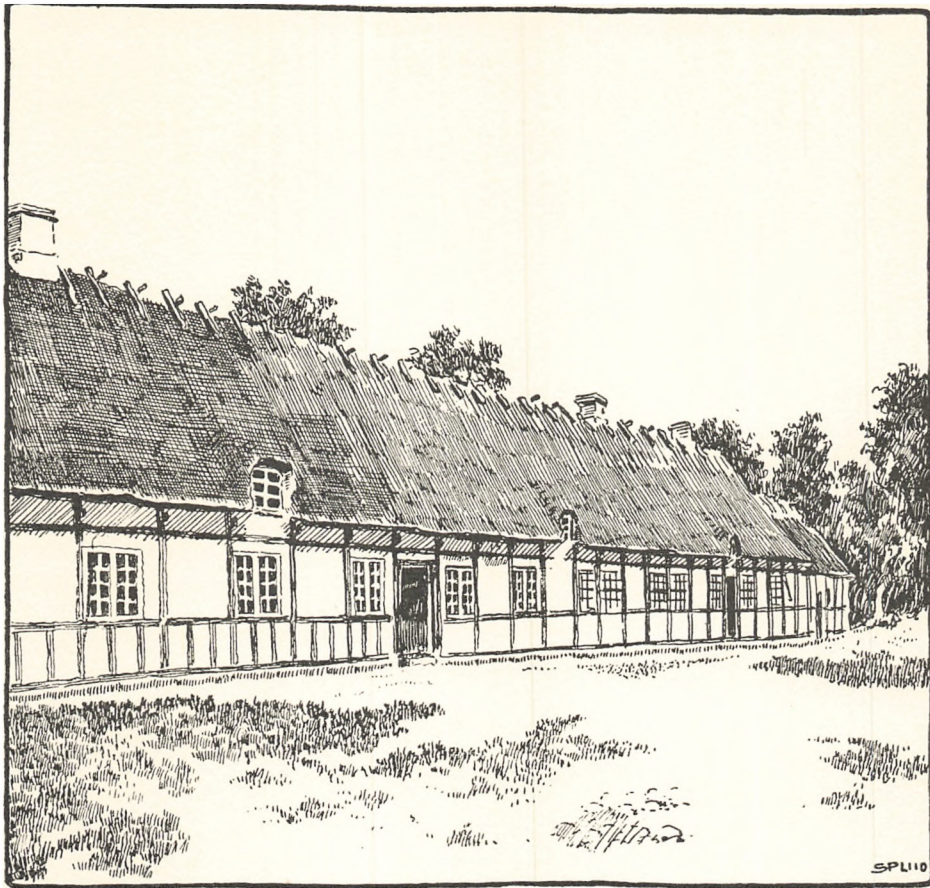
ROSLEV PRÆSTEGAARD, VIBORG AMT
HARRE HERRED

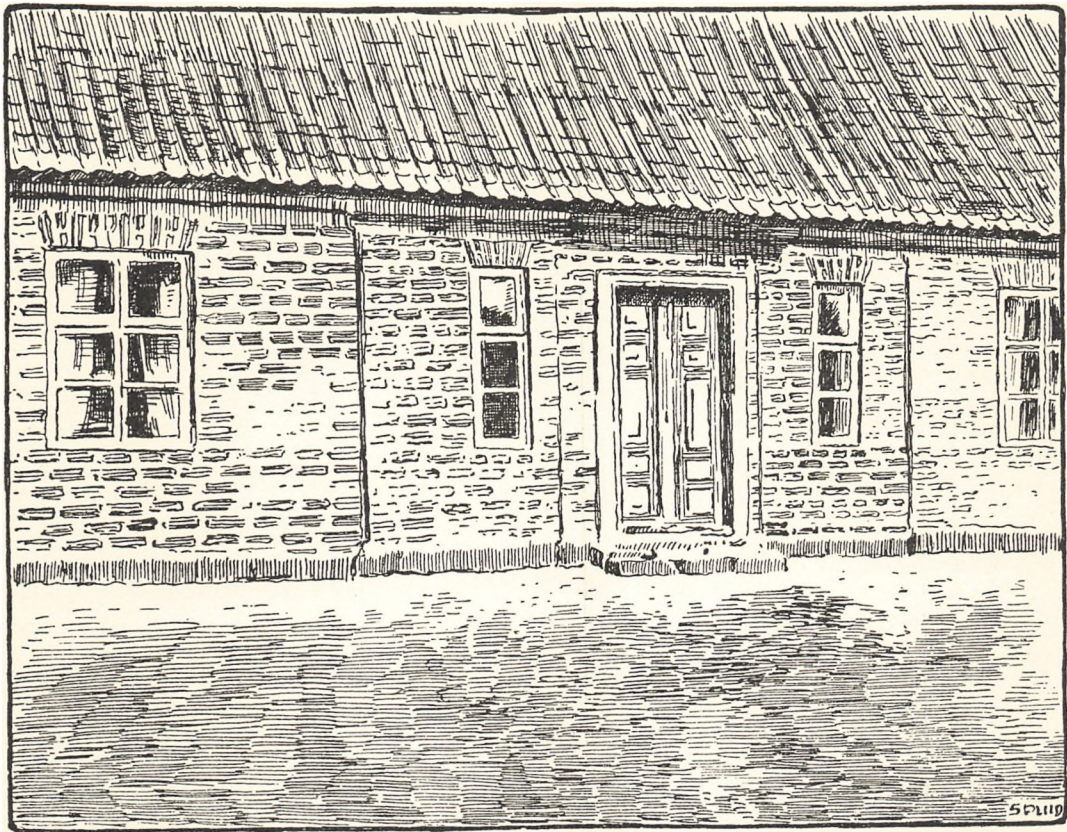
VORNING PRÆSTEGAARD, VIBORG AMT
SØNDERLYNG HERRED

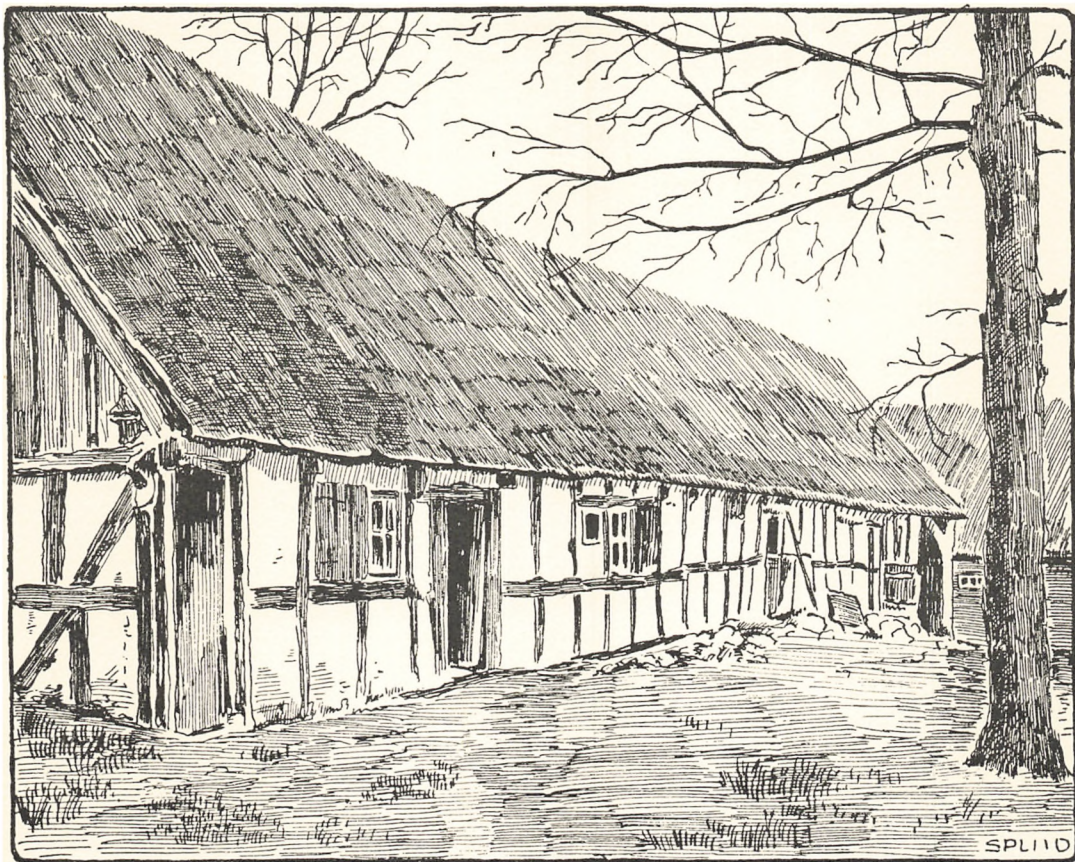
BJERRING PRÆSTEGAARD, VIBORG AMT
MIDDELSOM HERRED

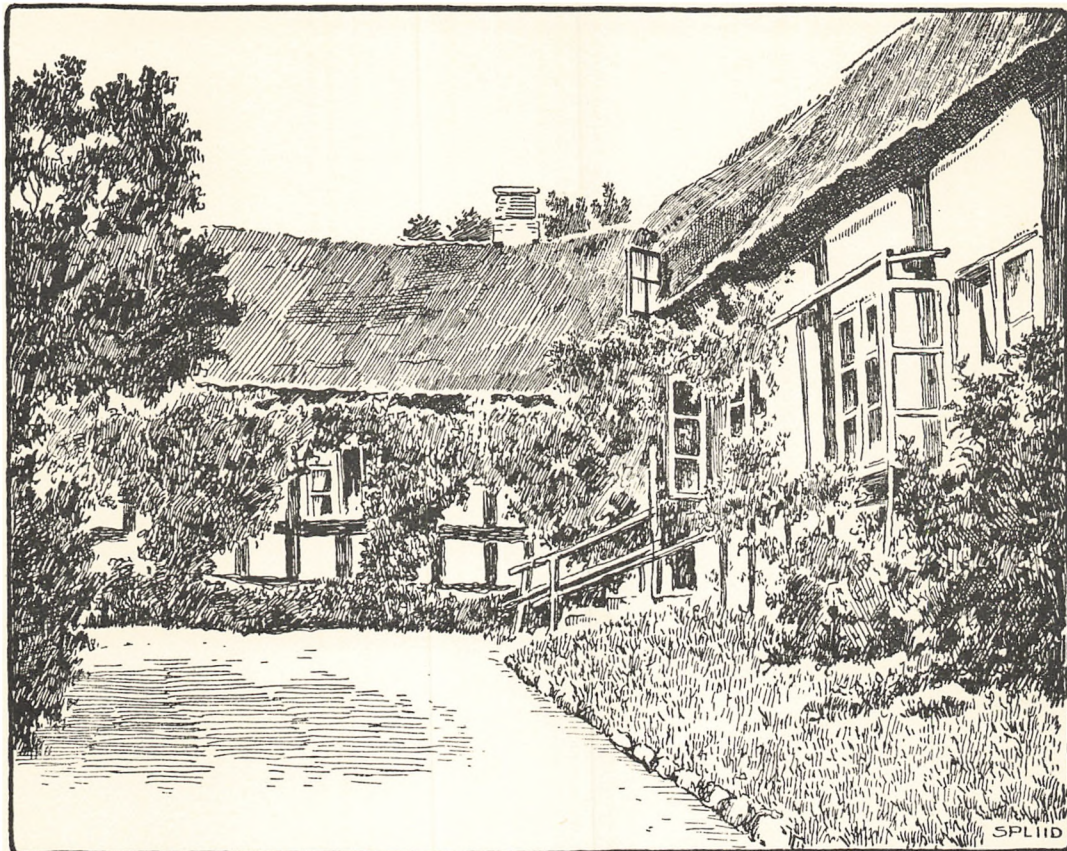
VESTER VELLING PRÆSTEGAARD, VIBORG AMT
MIDDELSOM HERRED

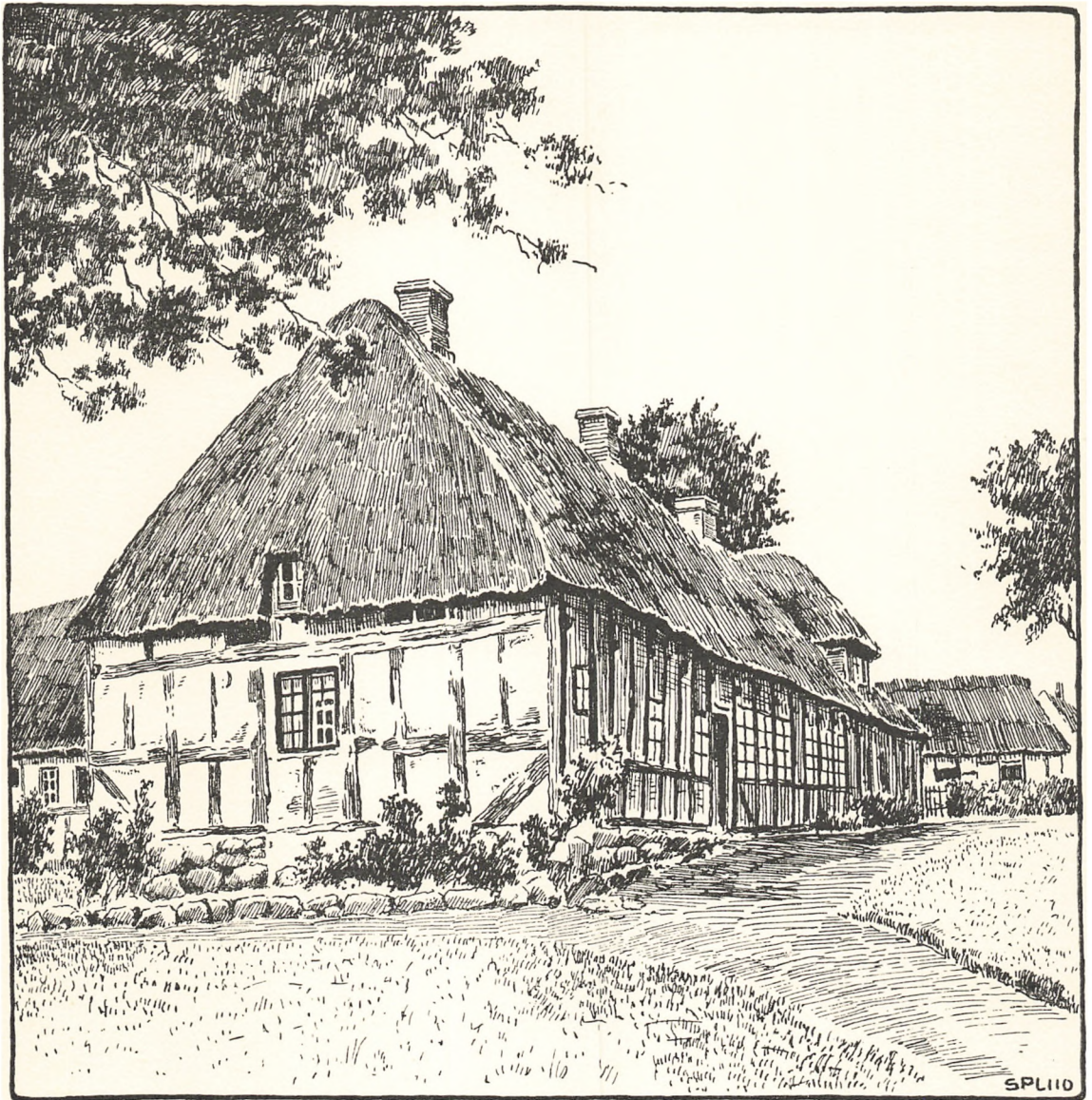
GRØNBÆK PRÆSTEGAARD, VIBORG AMT
LYSGAARD HERRED

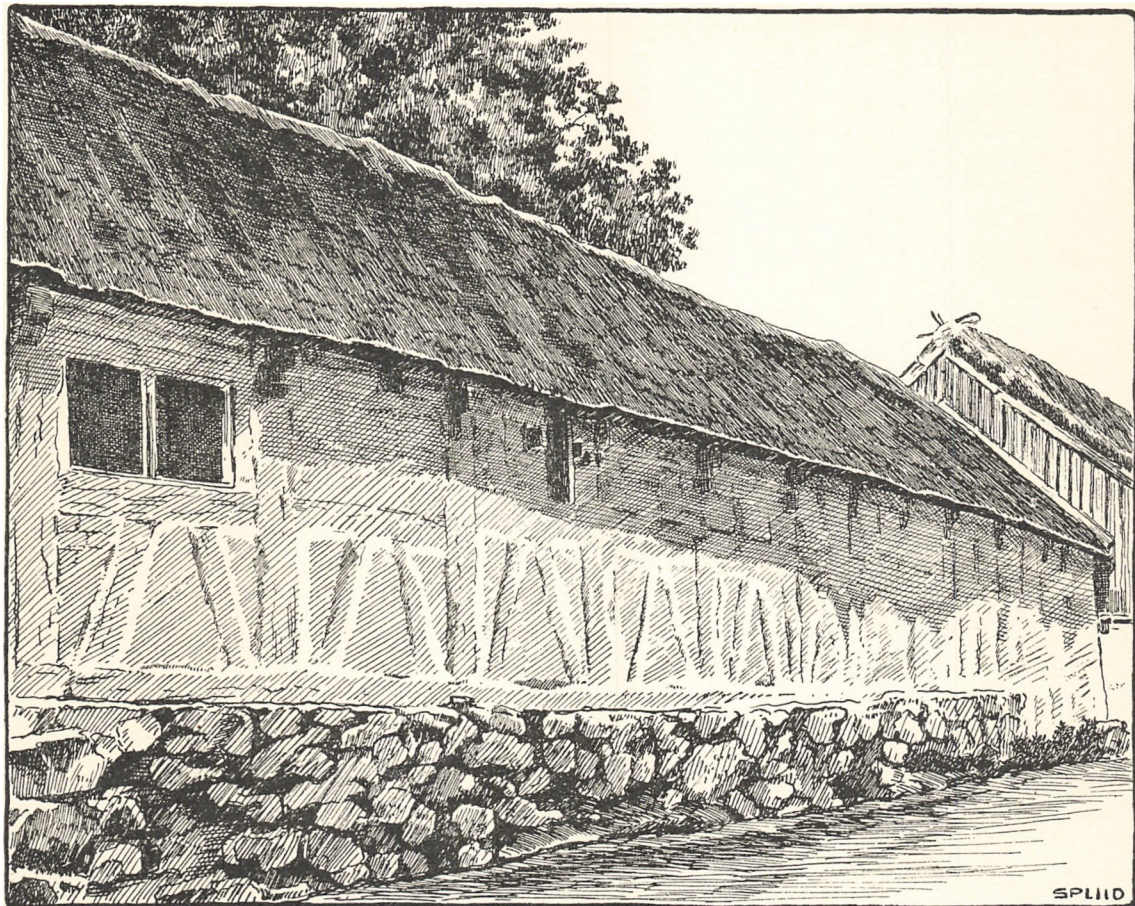
NJÆR PRÆSTEGAARD, VIBORG AMT
HOVLBJERG HERRED

VEJLBY PRÆSTEGAARD, RANDERS AMT
SØNDER HERRED

FELDBALLE PRÆSTEGAARD, RANDERS AMT
SØNDER HERRED

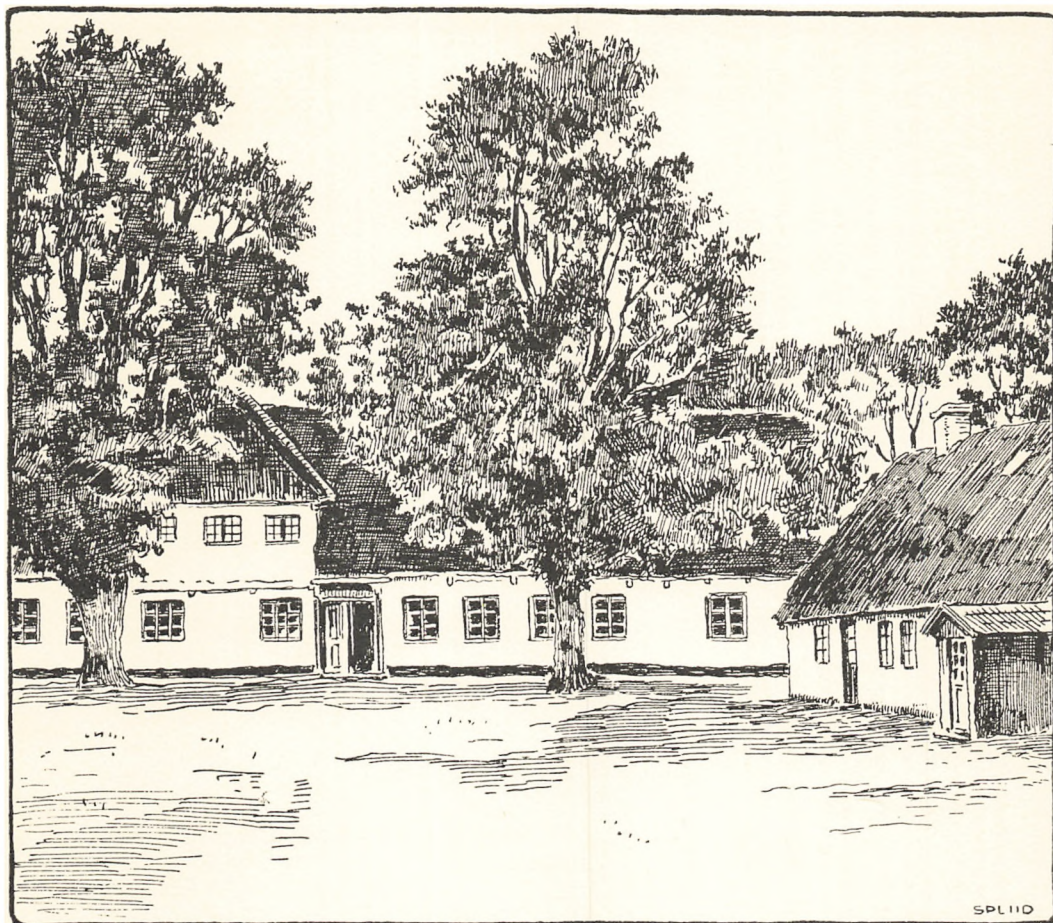
FELDBALLE PRÆSTEGAARD, RANDERS AMT
SØNDER HERRED

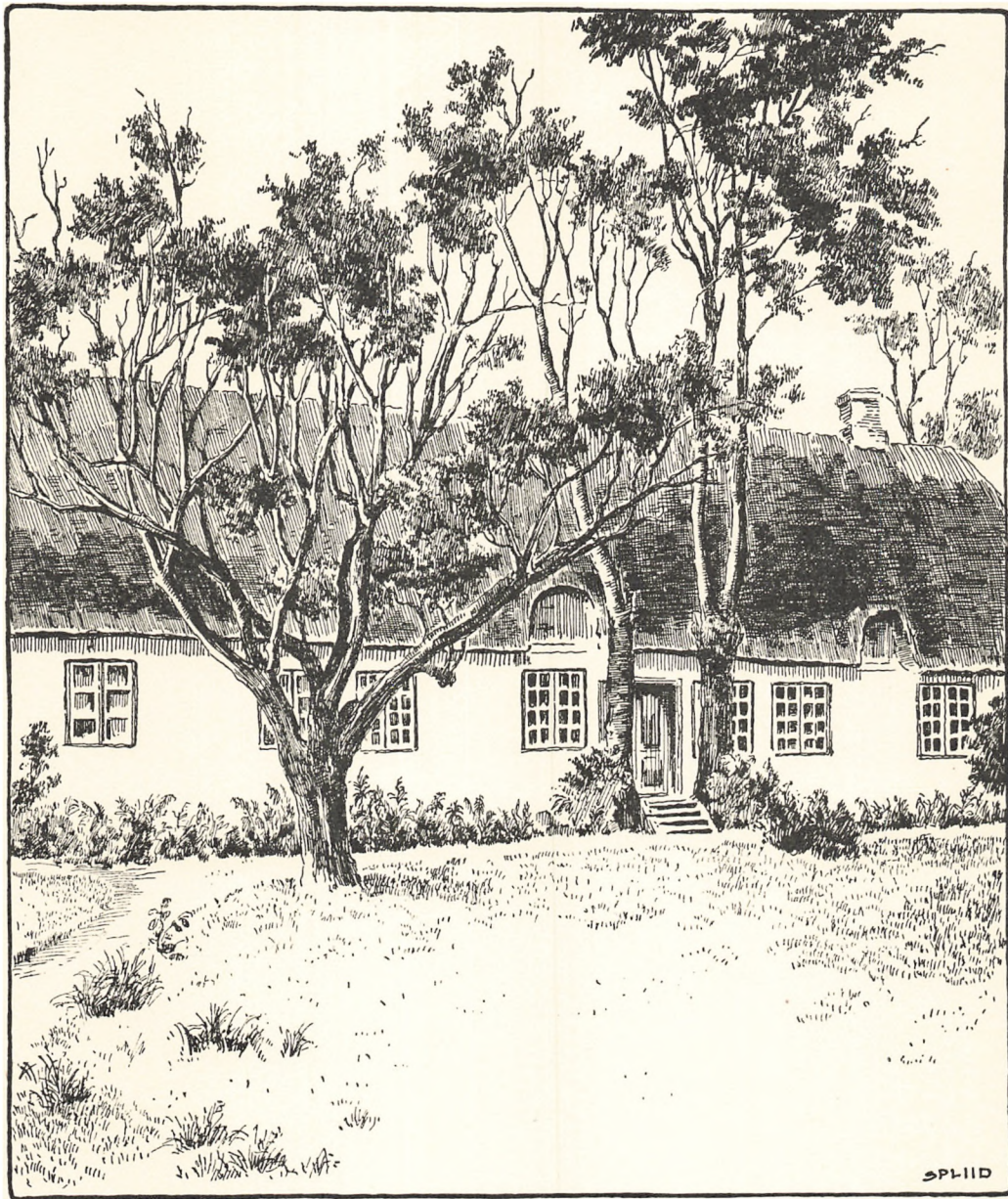
VISTOFT PRÆSTEGAARD, RANDERS AMT
MOLS HERRED

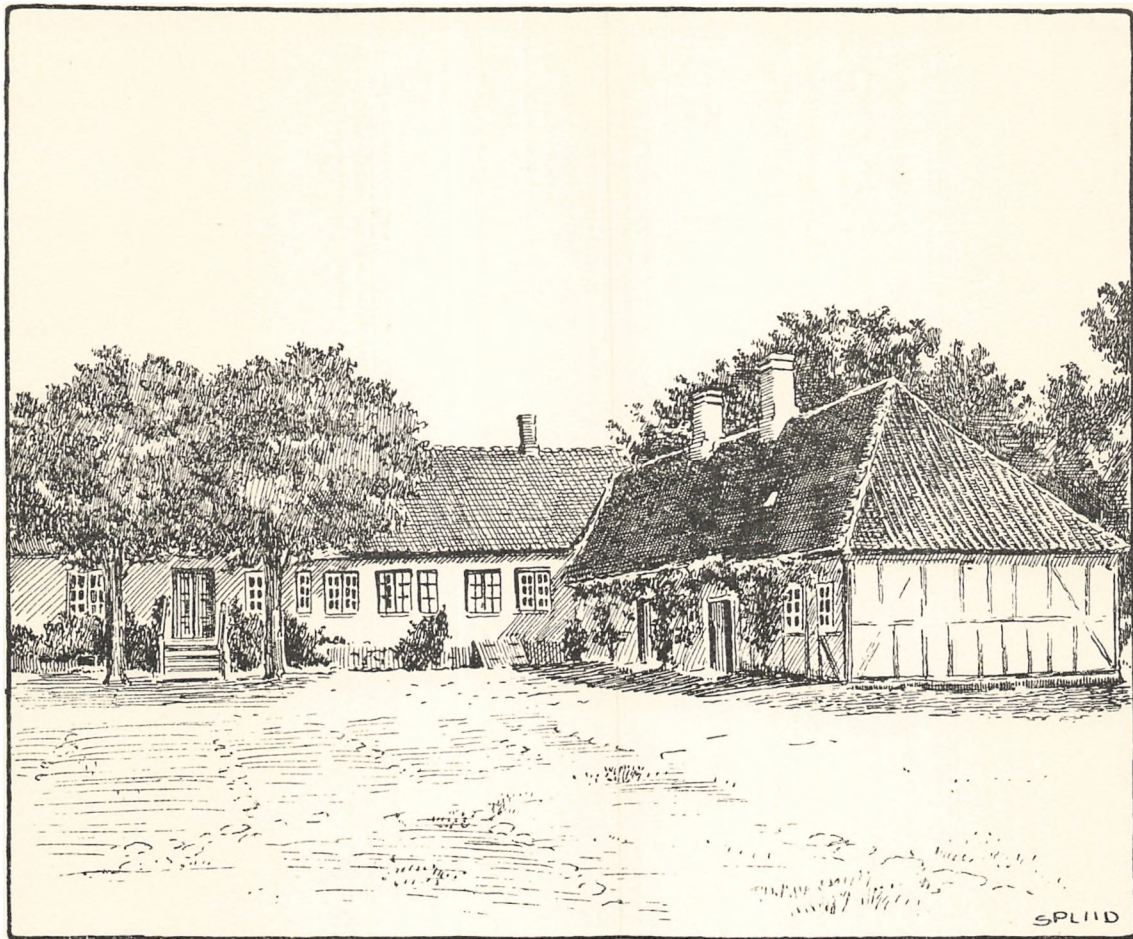
VITTEN PRÆSTEGAARD, AARHUS AMT
SABRO HERRED

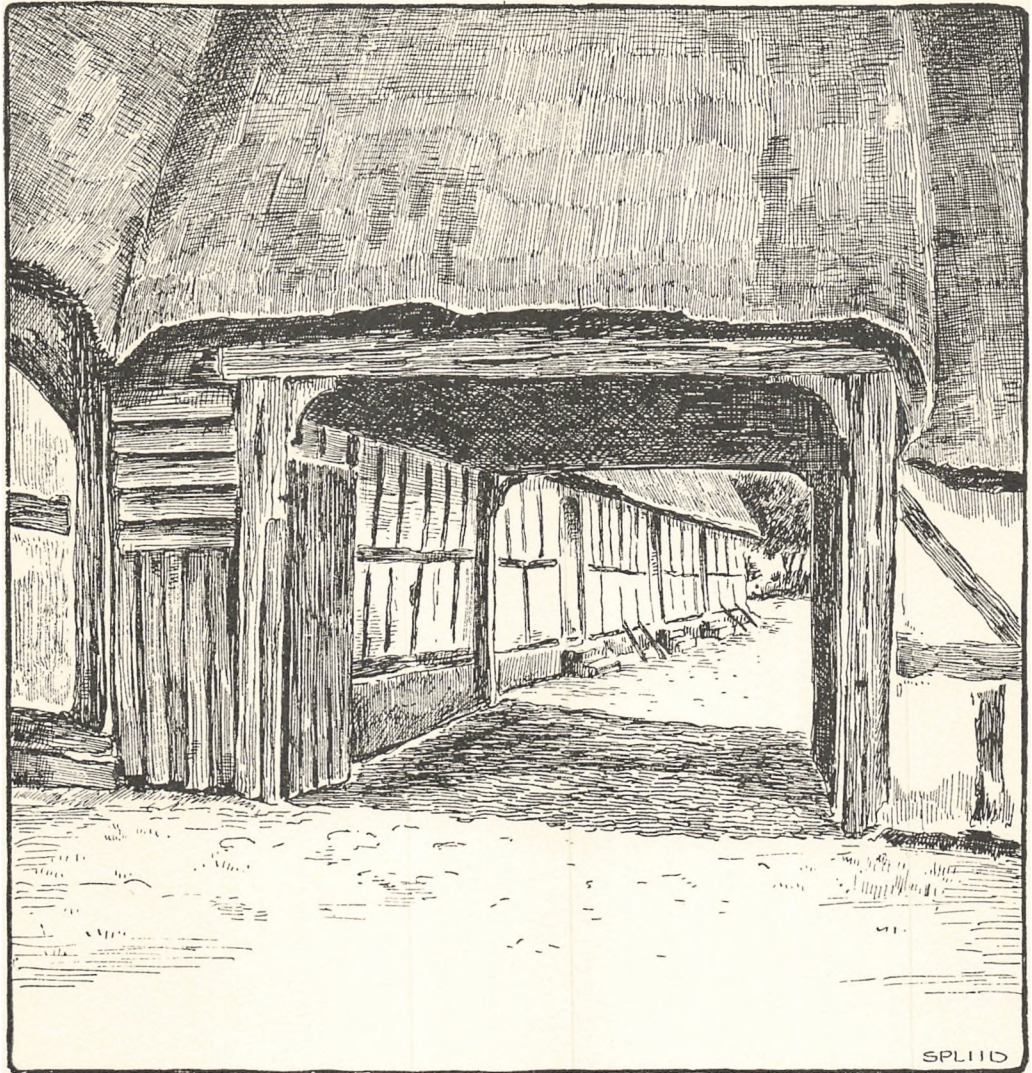
BEDER PRÆSTEGAARD, AARHUS AMT
NING HERRED

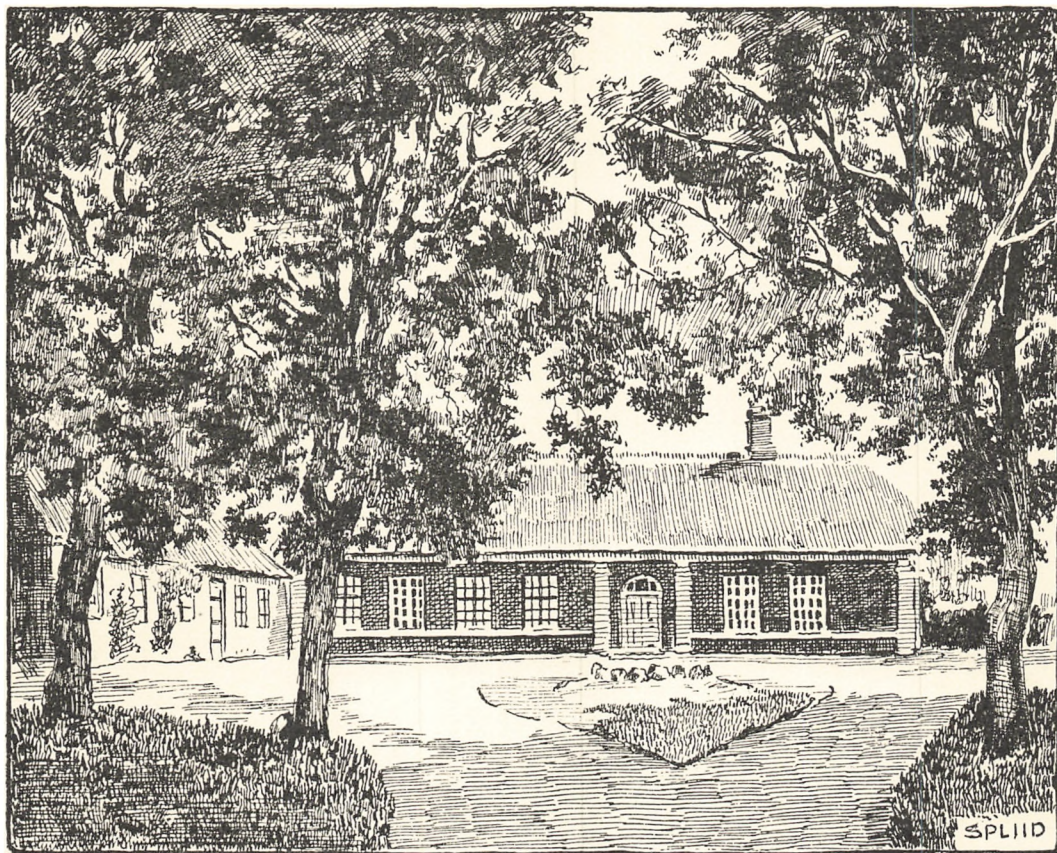
TORRILD PRÆSTEGAARD, AARHUS AMT
HADS HERRED

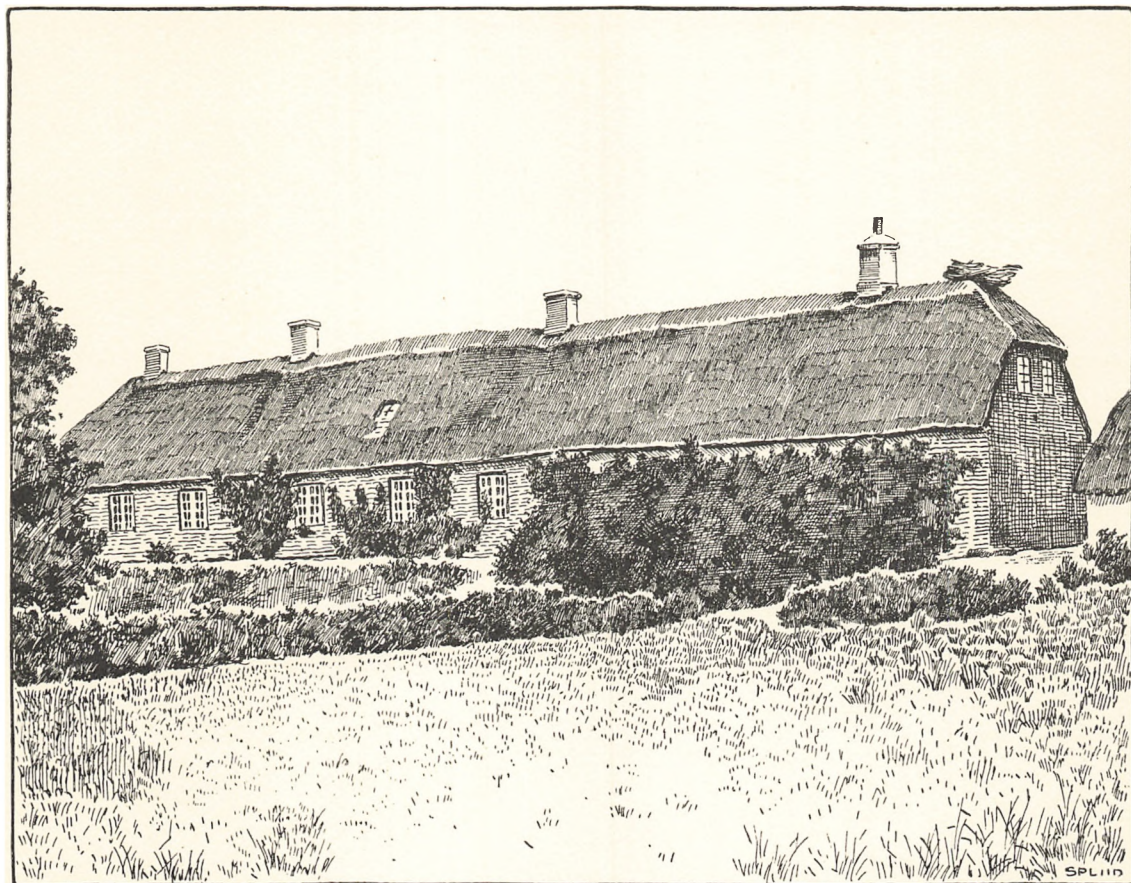
GLUD PRÆSTEGAARD, VEJLE AMT
BJERRE HERRED

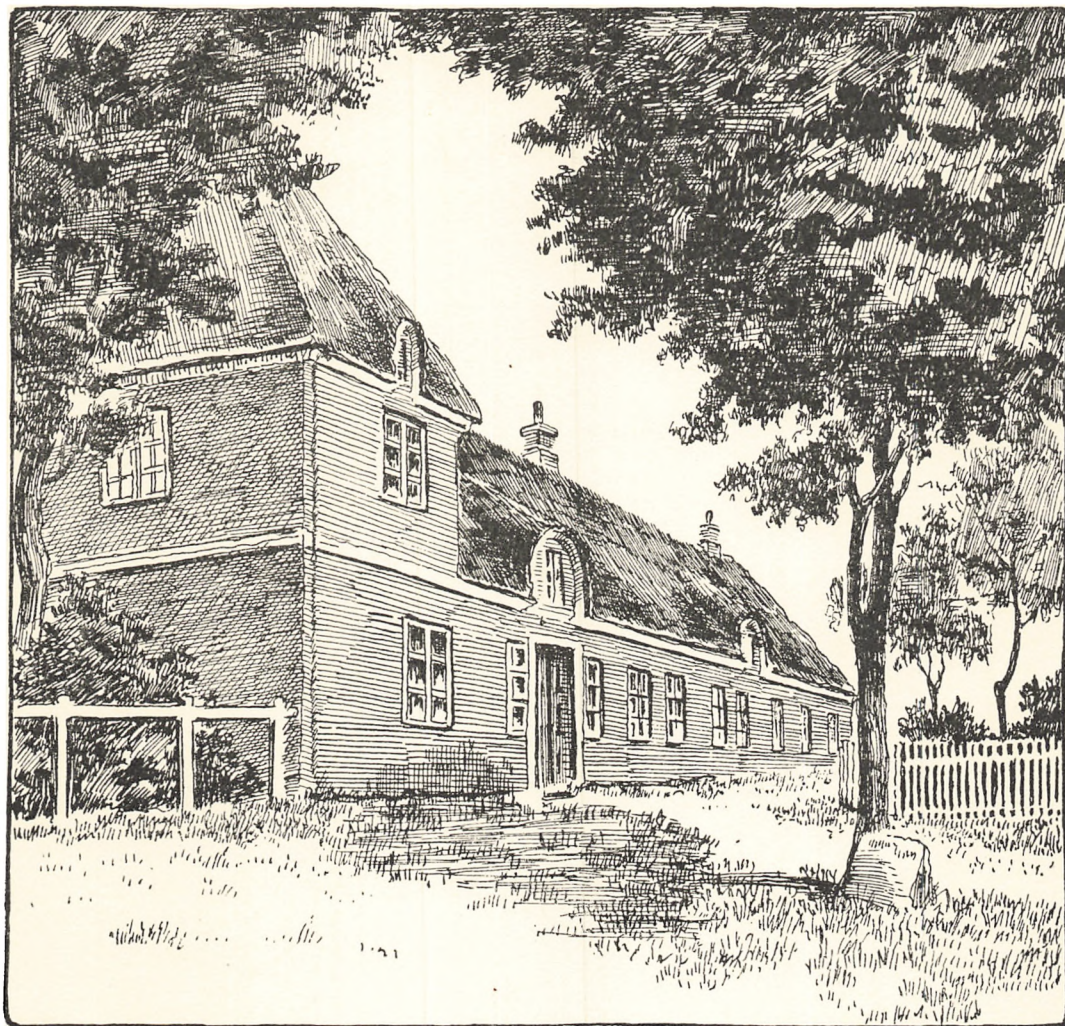
PAABY PRÆSTEGAARD, VEJLE AMT
BRUSK HERRED

BORBJERG HOLMGAARD PRÆSTEGAARD, RINGKØBING AMT
HJERM HERRED

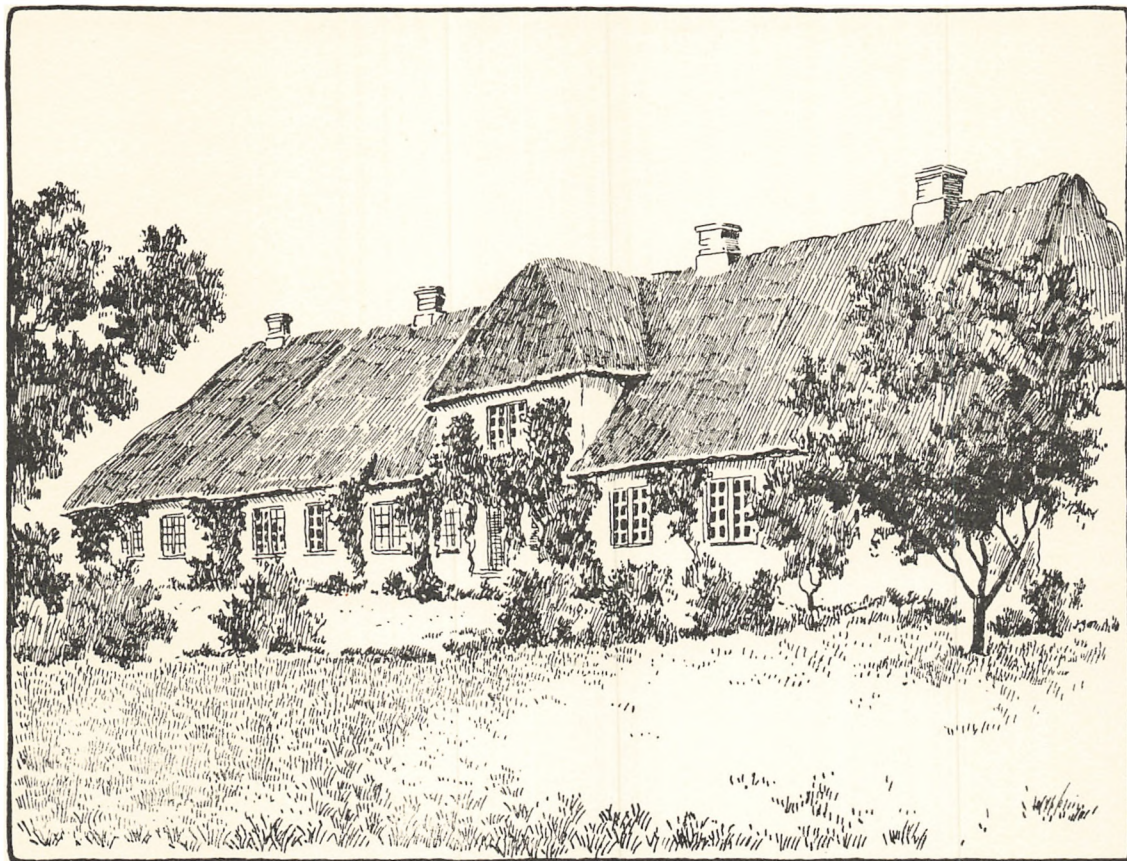
SAL PRÆSTEGAARD, RINGKØBING AMT
GINDING HERRED

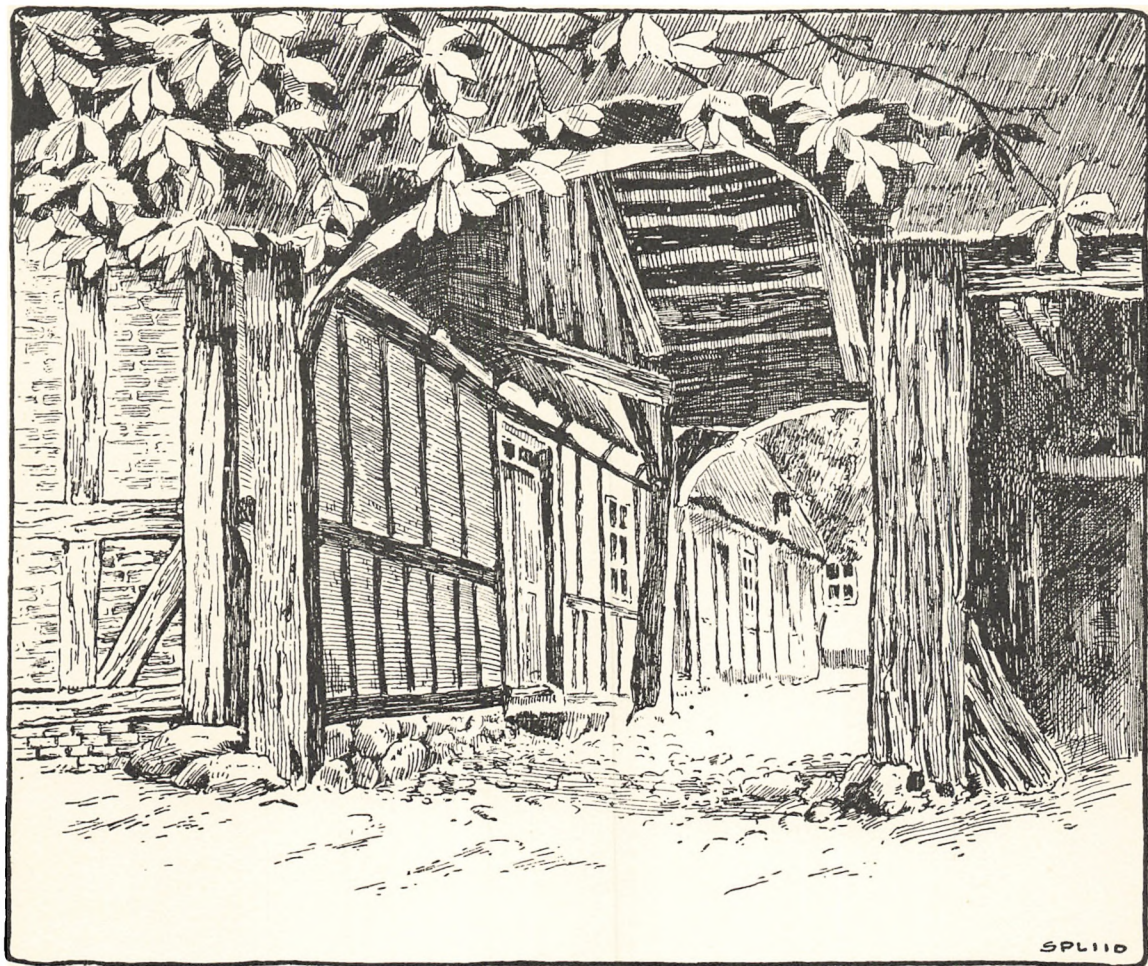
DEJBJERG PRÆSTEGAARD, RINGKØBING AMT
BØLLING HERRED

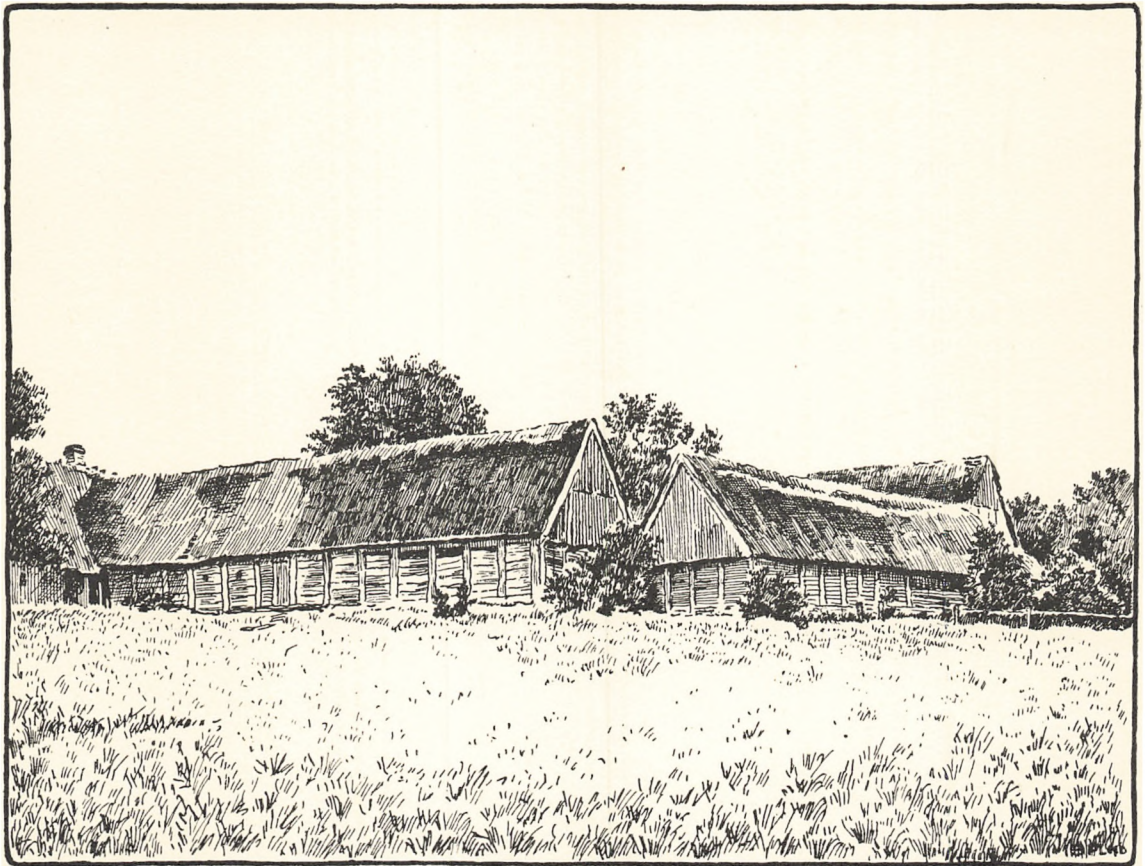
HJARUP PRÆSTEGAARD, RIBE AMT
ANST HERRED

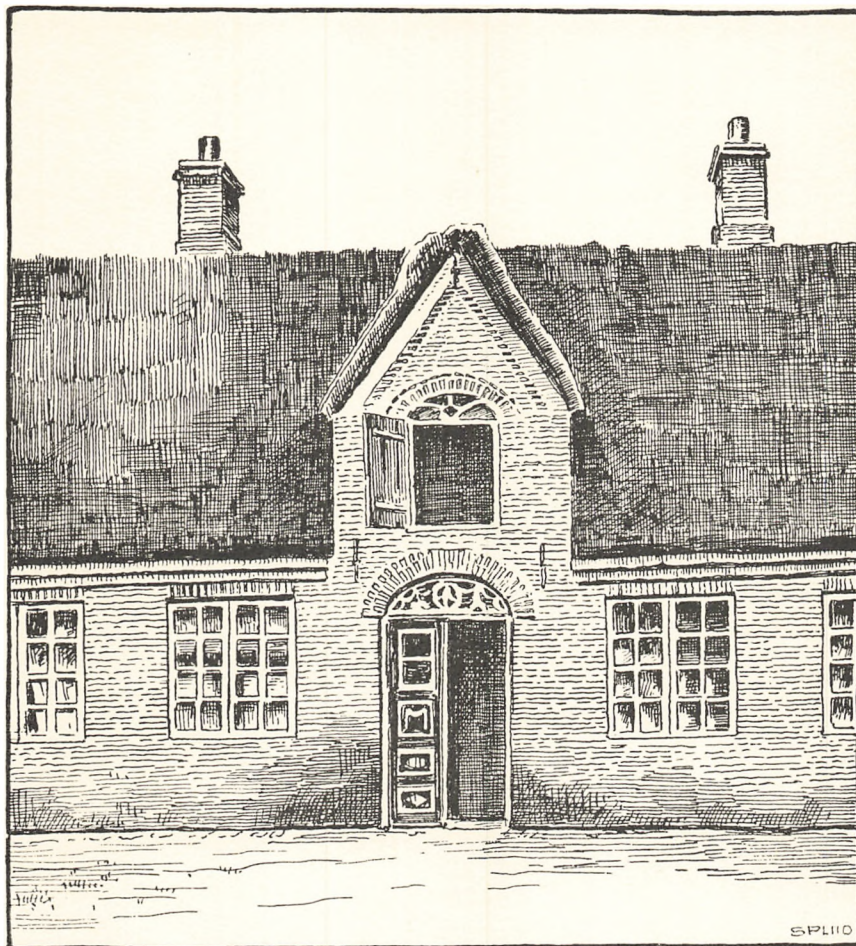
DARUM PRÆSTEGAARD, RIBE AMT
GØRDING HERRED

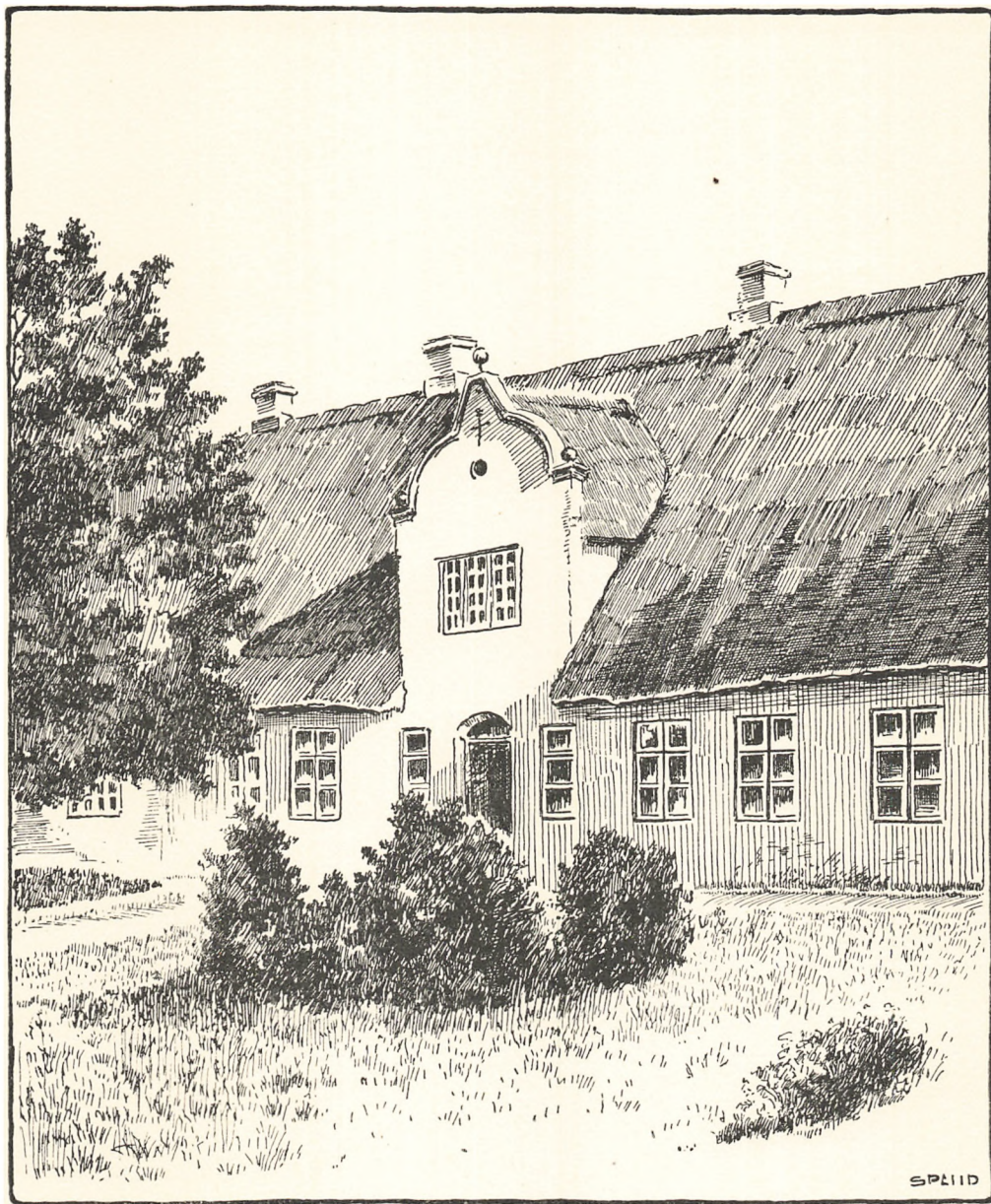
VONSBÆK PRÆSTEGAARD, HADERSLEV AMT
HADERSLEV HERRED

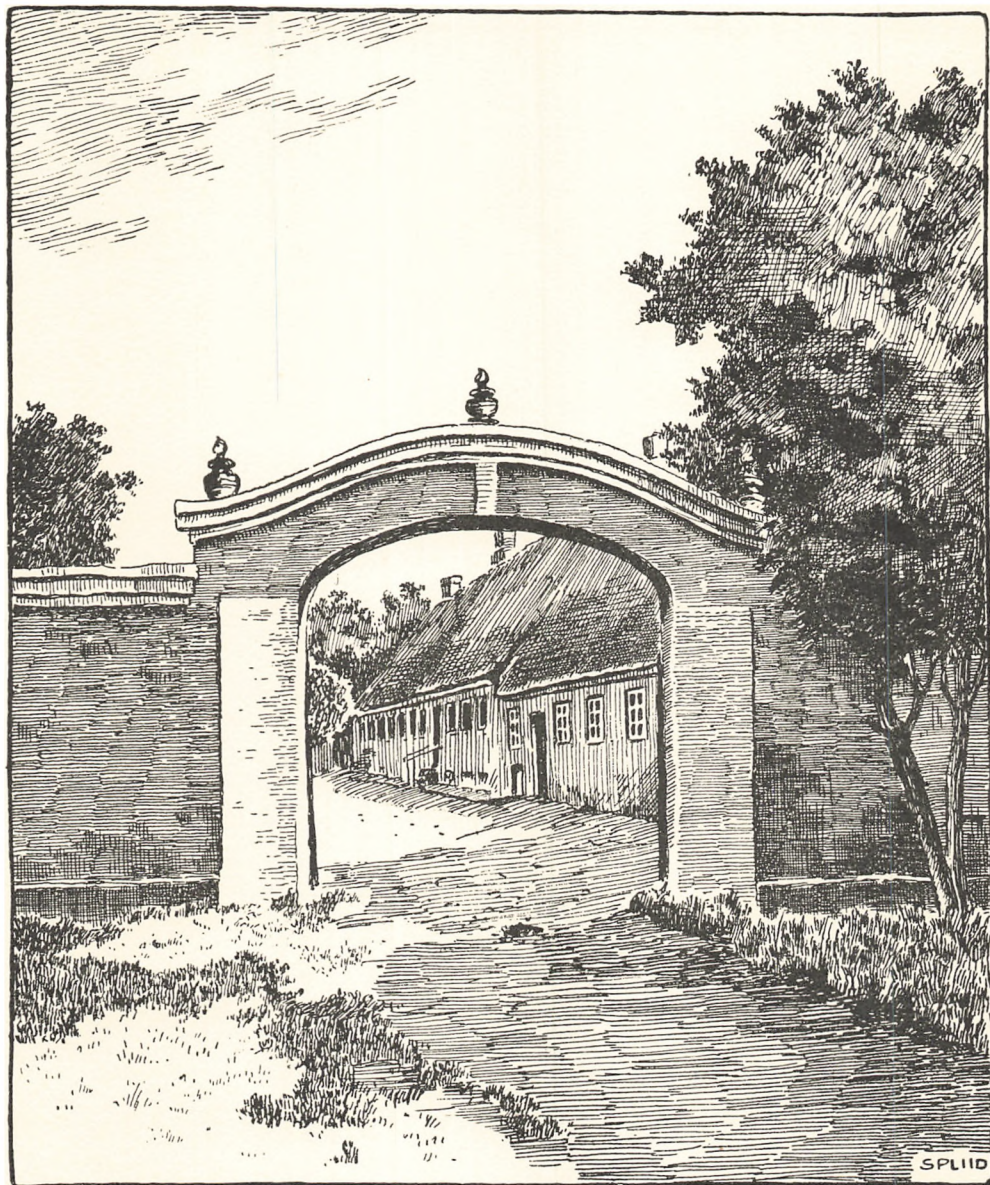
VONSBÆK PRÆSTEGAARD, HADERSLEV AMT
HADERSLEV HERRED

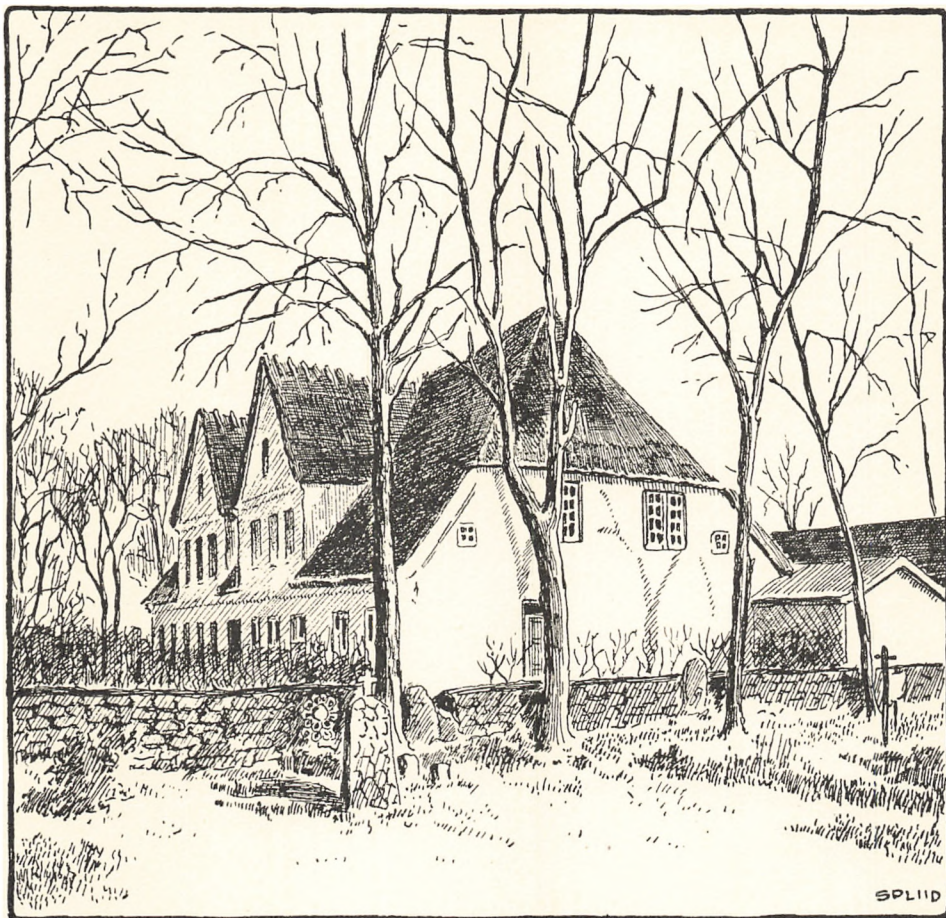
RANDERUP PRÆSTEGAARD, TØNDER AMT
LØ HERRED

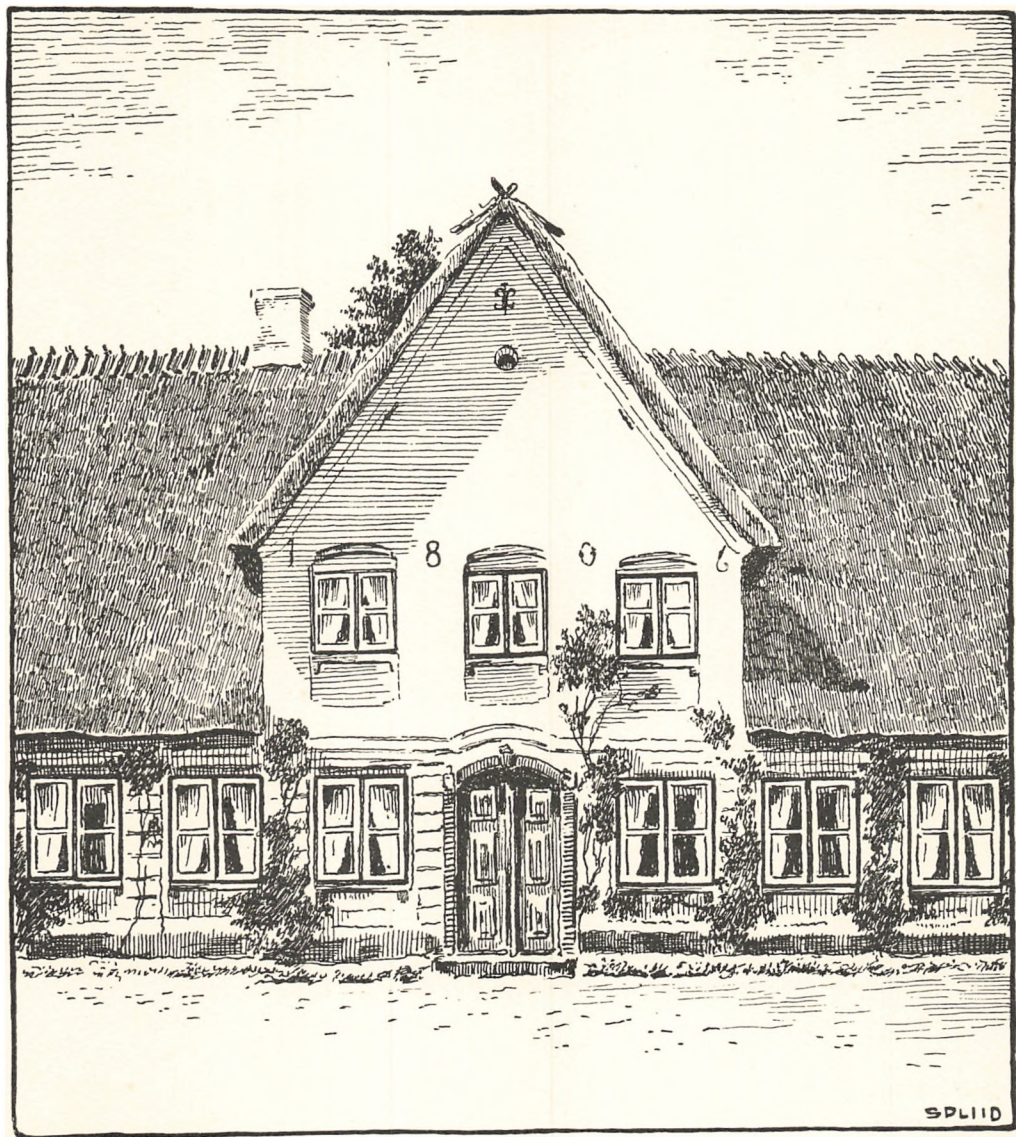
HOSTRUP PRÆSTEGAARD, TØNDER AMT
SLOGS HERRED

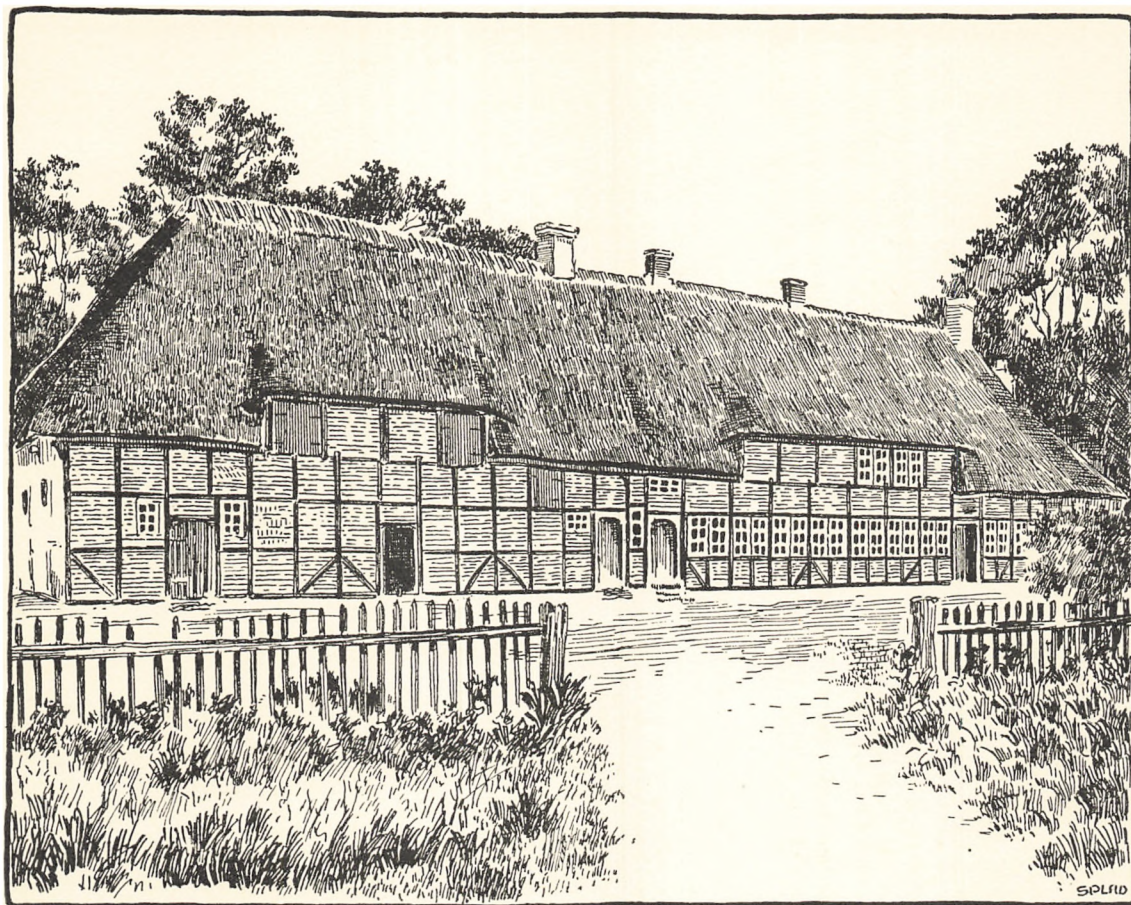
ØSTER-LØGUM PRÆSTEGAARD, AABENRAA AMT
SØNDER-RANGSTRUP HERRED

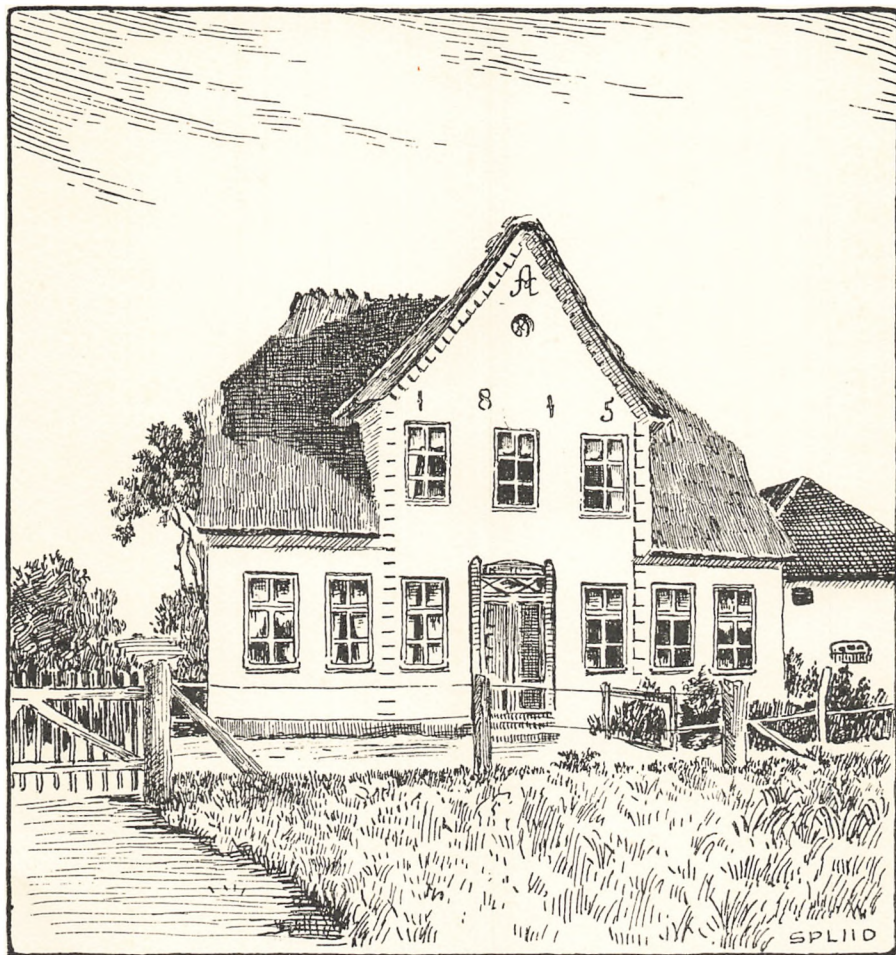
BOV PRÆSTEGAARD, AABENRAA AMT
LUNDTOFTE HERRED

DYBBØL PRÆSTEGAARD, SØNDERBORG AMT
NYBØL HERRED

NOTMARK PRÆSTEGAARD, SØNDERBORG AMT
ALS SØNDERHERRED

GUDERUP, KAPELLANBOLIG, SØNDERBORG AMT
ALS NØRREHERRED

SPLID